

III. MURÂD'IN LUGAZINA HAKİKÎ'NİN VERDİĞİ CEVAPLAR: MA'RİFET-NÂME

Mehmet Yunus YAZICI*

Özet

Bu çalışma temel olarak Hakikî'nin kimliği üzerine yapılan tartışmaları özetleyip açıklık getirmeyi, eserlerini tanıtmayı ve daha önce yayınlanmamış olan *Ma'rifet-nâme* adlı eseri neşretmeyi amaçlamaktadır. Bu minval üzere giriş bölümünde, edebiyatın ilişki ve kültür üretme biçimleri üzerine kısaca durulmuştur. Ardından kaynaklardaki Hakikî Bey ve Hakikî-zâde Osmân arasındaki kimlik kargaşası üzerindeki tartışma özetlenmiş ve Hakikî'nin kimliği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tespitten sonra Hakikî'ye ait olabilecek eserler tanıtılmış ve *Ma'rifet-nâme* adlı eser üzerine umûmî bir incelemede bulunulmuştur. Son olarak ise *Ma'rifet-nâme*'nin bilinen iki nüshası üzerinden yapılan tenkitli metin verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: III. Murâd, Hakikî, Hakikî-zâde Osmân, Ma'rifet-nâme, Lugaz

HAKİKÎ'S RESPONSES GIVEN TO III. MURÂD'S LUGAZ: MA'RİFET-NÂME

Abstract

This study basically aims to summarize and to clarify the discussions on the identity of Hakikî, to present his works, and to publish the work *Ma'rifet-nâme*, which has not been published yet. In this way, the Introduction part briefly lays emphasis on the forms of cultural and relational production provided by literature. In the sequel, the debate on certain confusions between Hakikî Bey and Hakikî-zâde Osmân is summarized and the real identity of Hakikî is tried to determine. After this determination, the works which probably belong to Hakikî are presented and a general analysis on *Ma'rifet-nâme* is conducted. Ultimately, critical text on two known copies of *Ma'rifet-nâme* is put forth.

Keywords: III. Murâd, Hakikî, Hakikî-zâde Osmân, Ma'rifet-nâme, Lugaz

Giriş

“Klasik kültür” diye adlandırabileceğimiz kozmopolit şehir hayatından neşet eden kültür, Osmânlı'da çeşitli müesseseler ve gelenekler vasıtasıyla imparatorluğun kılcal damarlarına kadar işleyerek ortak bir dil üretmiştir. Özellikle vakıf müesseseleri ve tekkeler, cârî olan kültürün yaşaması, aktarılması, yeniden üretilmesi ve en ücra köşesine kadar iletilmesi açısından oldukça önemli bir konuma sahiptirler. Örneğin, bir âsitâne üzerinden organize edilen Mevlevîlik, Osmânlı coğrafyasının Mısır, İstanbul, Konya, Şam gibi merkezlerine yayılmış, bu yayılım kültürel, ilmî, iktisâdî, estetik bir hareketlilik sağlamıştır. Telif edilen bir kitap, bu entelektüel dolaşım sayesinde kısa sürede farklı şehirlere ulaşmış muhatap ile karşılaşmış, bestelenen bir ilahi, ayin kuşaklar arası meşk edilerek ortak bir hafızada terennüm etmiştir. Kültürel alışveriş sadece tekkeler arasında cereyan etmemiştir. Mutasavvıfların ve tekke muhitinin padişahla ve devlet ricâli ile olan münasebeti Osmânlı'nın kuruluşundan yıkılışına kadar açıkça gözlemlenebilir. Edebiyat özelinde tahmis, nazire, şerh gibi yazım gelenekleri bu ilişkiyi gösteren somut örneklerdir. İncelemeye çalıştığımız *Ma'rifet-nâme* adlı eser padişah mutasavvıf ilişkisinin edebiyat üzerinden oluşmasının değişik bir örneğidir. *Ma'rifet-nâme*, kendinden önce yazılmış olan ve tercüme, nazireleri, şerhleri ile büyük bir tasavvufî-edebî

* Arş. Gör., Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı ve İslam Sanatları ABD, myazici@bartin.edu.tr.

gelenek oluşturan *Gülşen-i Râz* adlı eseri de bir yönden hatırlatmaktadır. Zira Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz* adlı eseri Horasanlı Emir Hüseyin-i Herevî'nin manzum sorularına mesnevî nazım biçimiyle verilen cevapları içermektedir. *Ma'rifet-nâme* de III. Murâd'ın manzum lugazına Hakîkî tarafından verilen manzum cevaplardır. Eser; bir bilmece türü sayılan lugaz üzerinden padişah-mutasavvıf ilişkisi oluşturması, tahkiyevî bölümleri ile tarihsel bilgi ihtiva etmesi, simgesel dilin ve tasavvufî remizlerin sık kullanılması bakımından ehemmiyeti haizdir.

1. Hakîkî (Alî) Bey mi Hakîkî-zâde Osmân mı?

Kaynaklarda Hakîkî Bey ve Hakîkî-zâde Osmân ismindeki iki şahıs birbirine karışmış, bu şahısların kim oldukları konusunda tartışmalar yapılmıştır. Bu kişilerin aynı kişi mi yoksa ayrı şahsiyetler mi olduğu konusunda bir ihtilaf mevcuttur. Hakîkî-zâde Osmân'ın kimliği Hakîkî Bey'e nispetle daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır ancak Hakîkî Bey'in tam olarak var olup olmadığı bile bir problem teşkil etmektedir. Bu ikilemi gösterecek olan kaynaklara kronolojik olarak bakmak, söz konusu tartışmaya katkı sağlayıp ikilemi açığa kavuşturmak adına faydalı olacaktır.

Müstakim-zâde *Mecelletü'n-nisâb* adlı biyografik eserinde Hakîkî ve Hakîkî-zâde'yi iki ayrı şahıs olarak birbirinden ayırır. Hakîkî maddesi altında biyografileri sıralarken Hakîkî'nin *İrşâd-nâme* isminde Türkçe bir risâle sahibi olduğu bilgisini verir. Hakîkî-zâde¹ maddesinde ise isminin Osmân olduğu ve Halvetî şeyhi olduğuna dair bilgi bulunur.² Ayrıca Müstakim-zâde yine *Risâle-i Bayrâmiyye*'sinde³ Hakîkî Bey'in Bayrâmî şeyhlerinden Hüseyin Lâ-mekânî'nin halifelerinden birisi olduğunu ve Şah Sultân Câmî'nde şeyhinin yanına defnedildiğini ve vefât tarihini belirtir. Müstakim-zâde'nin verdiği bilgileri teyit doğrultusunda Hakîkî'nin mezarını tespit amacı ile Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Kampüsü içinde kalan Şah Sultan Camii'ne yaptığımız ziyarette Hakîkî'nin mezarına rastlayamadık. Ayrıca bu hazirede en erken tarihli mezar taşı - birisi dışında- Hicrî 1200'lü yıllara aittir ki o da Lâ-mekânî'nin mezarıdır. Bu mezar da Hüsrev Hâtemî tarafından yakın bir tarihte yaptırılmıştır.⁴ Bugün mezar taşının hazirede bulunmuyor oluşu elbette Hakîkî'nin buraya defnedilmediği anlamına gelmez çünkü hem üzerine defin yapılmış olma ihtimâli hem de mezar taşının kaybolma ihtimâli mevcuttur. Zaten belirttiğimiz üzere Lâ-mekânî'nin de mezar taşı tarihî bilgiler sayesinde yeniden yaptırılmıştır.

Risâle-i Bayrâmiyye'nin bazı nüshalarında Hakîkî'nin adı Osmân bazısında ise Alî olarak geçmiştir. Örneğin Nâfiz Paşa⁵, Yazma Bağışlar⁶, Osmân Ergin 1265⁷ nüshalarında isim Alî, buna karşılık İstanbul Üniversitesi⁸, Alî Emîrî⁹, Osmân Ergin 481¹⁰ nüshalarında isim Osmân şeklinde geçmektedir. Bu kayıtlardaki dikkat edilmesi gereken başka bir husus da vefat tarihleri arasındaki farklılıktır. Hakîkî'nin ölüm târihi ile ilgili "1050'den sonra" ve "1050'de"¹¹ şeklinde iki kayıt vardır. Alî Emîrî nüshası haricindeki nüshalar "1050'den sonra" kaydını bulundurduğundan "1050'de" kaydı müstensih hatası olarak kabul edilebilir. Müstakim-

¹ Müstakimzâde Hakîkî-zâde maddesinde şeyhin ölüm tarihini 1038 olarak verir, ancak mezartaşında 1037 tarihi kayıtlıdır.

² Müstakim-zâde Süleymân Sadeddîn, *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymâniye Kütüphânesi, Hâlet Efendi No: 628, vr. 186b.

³ Eserin ismi yazma nüshalarında *Risâle-i Melâmîyye-i Bayramîyye*, *Menakıb-ı Melamiyye-i Bayramîyye*, *Ahval-i Melâmîyye-i Şuttâriyye*, *Melâmîyye-i Şuttâriyye* gibi isimlerle kayıt altına alınmıştır.

⁴ Halil İbrahim Tuğluk, *Lâ-mekânî Şeyh Hüseyin*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, Ankara, 2001, s.16.

⁵ Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayramîyye*, Süleymâniye Kütüphânesi, Nâfiz Paşa 1164, vr. 38a.

⁶ Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayramîyye*, Süleymâniye Kütüphânesi Yazma Bağışlar 7463, vr. 36a.

⁷ Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayramîyye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları 1265, vr. 33a.

⁸ Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayramîyye*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphânesi, İbnü'l-Emin 3357, vr. 41a-41b.

⁹ Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayramîyye*, Alî Emîri Efendi Şry. 1050, vr. 31a.

¹⁰ Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayramîyye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları 481, vr. 41b.

¹¹ Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayramîyye*, Alî Emîri Efendi Şry. 1050, vr. 31a.

zâde'nin "1050'den sonra" vefat ettiğini bildirmesi mezarı bizzat görmediği ve bu bilgiyi şifahen elde ettiği izlenimini uyandırmaktadır. Hakîkî Bey'in ismindeki ile Osmân-Alî karışıklığı büyük ihtimâlle bundan sonraki tartışmaların zeminini oluşturmuştur.

Buna karşılık, Hakîkî-zâde Osmân'ın mezarının yeri bellidir ve mezar taşı hâlâ mevcuttur. Eğrikapı'da Mollâ Aşkî Mahallesi'nde Hakîkîzâde Sokağı'ndaki hazirede müstakil bir evin bahçesinde yer alan mezar taşının kitâbesi şöyledir: "*Cüneyd ü Bâyezîd'e mânend idi Şeyh Osmân/ Ne çâre âlem-i ulvîye pervâz eyledi nâgâh/ Dedi târih-i fevtin Dervîş İbrâhîm o sultânın/ Cihândan el yudı Osmân Efendi nâgâh/ Rûhiçün Fâtihâ Sene 1037.*"¹²

Hakîkî ismi üzerine bir tartışma da Hüseyin Vassaf'ın *Sefîne-i Evliyâ* adlı biyografik eserinde mevcuttur. Hakîkî-zâde başlığını hem Halvetiyye'nin Sinâniyye şubesinde¹³ hem de Bayrâmîyye Tarîkatı bahsinde Şeyh Osmân-ı Hakîkî başlığı adı altında açmıştır.¹⁴ Bayrâmî ve Sinânî başlıklarındaki Hakîkî'ler hakkındaki bilgiler örtüşmektedir. Yani Vassaf, bir Sinânî bir de Bayrâmî Hakîkî olmak üzere bir kişiyi, iki ayrı biyografi bölümünde birbiriyle paralel bilgiler vererek anlatmıştır. Fakat bir kişiden iki ayrı şahsiyet çıkması Vassaf'da bir kuşku uyandırmış ve tereddüdünü şöyle dile getirmiştir:

"*Acabâ Hakîkî başka, Dervîş Osmân başka mıdır? Ba'zı manzûmelerde "Hakîkî" ba'zılarında 'Dervîş Osmân' denilmesi tereddüdü bâis oldu. Hâlen elde ve kütübhânelerde Dîvân'ına tesâdüf olunamadı. Binaenaleyh hall-i müşkil edilemedi. Kendine, 'Şeyh-i Osmân-ı Hakîkî' ve 'Şeyh Hakîkî' ve 'Hakîkî-zâde' denilmesi fakîri tereddüden kurtaramadı*"¹⁵

Bu tereddüdü dile getirirken Vassaf, isimlerin nerede ve nasıl geçtiğine dair kaynak belirtmez. Bunun yanında Müstakim-zâde'nin eserlerinden ziyade şiirler ve eser başlıkları üzerinden çıkarım yaptığı belli olmaktadır.

Abdülbâkî Gölpınarlı *Melâmîler ve Melâmîlik* adlı eserinde Müstakim-zâde'nin verdiği bilgileri tekrarlayarak Hakîkî Bey ve Hakîkî-zâde'yi ayırarak *Osmânlı Bilginleri* müellifi Bursalı Mehmed Tâhir'in bu iki şahsı karıştırdığını söylemiştir.¹⁶ Ayrıca Tıflî'nin Bayrâmî büyüklerini sıraladığı *Sâki-nâme*¹⁷sinde hareketle Tıflî'nin bir Bayrâmî büyüğü olan Hakîkî'den feyz aldığı söyler ancak bu eserdeki "hakîkî" kelimesinin özel veya cins isim olup olmadığı tam olarak anlaşılmamaktadır. Gölpınarlı, Hakîkî'ye atfettiği *İrşâd-nâme*'yi Bayrâmî yolunun temel kaynaklarından kabul eder ve *İrşâd-nâme*'deki bir bölümden hareketle Hakîkî'nin İdrîs-i Muhteff'den alıntı yaptığını belirtir. Elindeki mecmuada bulunan *İrşâd-nâme* nüshasında "Risâle-i İrşâd-nâme-i li-Hakîkî Osmân Efendi el-Bayrâmî Kuddise Sirruhu" ifadesinin müstensihinin hatası olduğunu, müstensihinin Hakîkî Bey ile Hakîkî-zâde Osmân'ı karıştırmış olabileceğini belirtir¹⁸ ve Hakîkî-zâde'nin Hakîkî'nin oğlu olabilme ihtimâli üzerinde durur.¹⁹

Aynı tartışmayı gündeme getiren bir başka isim Ayşe Âsûde Soysal da doktora tezinde Vassaf ve Gölpınarlı'nın yaptığı tartışmaları özetler. Öne sürdüğü iddia, Hakîkî-zâde ve Hakîkî'nin aynı kişiler olduğu yönündedir. Soysal, bu konuda şunları söyler:

"*Aradaki fark, Müstakimzâde'nin Hakîkî Bey'in İrşâdı için Lâmekânî'yi, Vassaf'ın ise Seyyid Seyfullah'ı zikretmesidir. Eğer Vassaf'ın da aynı sayfalarda Şeyh Osmân-ı Hakîkî Bey'in dîvanından iktibas ettiği şiirlere dikkat edilmezse, Gölpınarlı gibi, yazarların mezkûr iki şahsı karıştırdığını*

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz: Fatih Köse, *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, İFAV, İstanbul, 2012, s. 319-322. Ayrıca bkz: Zâkir Şükrî Efendi, *Die Istanbuler Derwish Konvente Und Ihre Scheiche(Mecmu'a-ı Tekaya)*, Haz. Mehmet Serhan Taysi, Freiburg, 1980, s. 65; Tabibzâde Dervîş Ahmed Şükrî İbn İsmail, *Sheiks Of The Istanbul Chapter Houses*, Haz. İskender Pala, Turgut Kut, Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyeti Bölümü, 1995, s. 63.

¹³ Osmânzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, Kitabevi, İstanbul, 2006, C. IV., s. 277.

¹⁴ Vassaf, C. II, s. 492-493.

¹⁵ Vassaf, C.II. s.493.

¹⁶ Abdülbâkî Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 90.

¹⁷ Tıflî'nin Sâki-nâme'si neşri için bkz: Bekir Çınar, "Tıflî Ahmed Çelebi ve Sâkinâme'si", *TÜBAR*, XII 2002 Güz, s. 111-154.

¹⁸ Gölpınarlı, s. 211-212.

¹⁹ Gölpınarlı, s. 211.

düşünmek mümkündür. Oysa divân içinde, hem Hakîkî, hem Derviş Osmân isimlerine tesadüf edilen özellikle şu satırlar, şüpheye yer bırakmayacak deliller olarak kabul edilebilir.²⁰

Bunun ardından Derviş Osmân ve Hakîkî mahlaslı şiirleri sıralar. Soysal, bu kaniya varırken “Şeyh Osmân-ı Hakîkî Bey’in dîvanından iktibas ettiği şiirlere dikkat edilmezse” diyerek Vassaf’ın bir divan içerisinden şiirleri çıkardığını iddia etmiştir fakat Vassaf, tereddüdünü yukarıda da belirttiğimiz şekilde “Hâlen elde ve kütübhânelerde Dîvân’ına tesâdüf olunamadı.” diyerek dile getirmiştir. Eğer müretteb bir divan²¹ içerisinden bu iki mahlas kullanılsa idi söz konusu iddia doğru sayılabilirdi.

Abdurrezzak Tek, *Melâmet Risâleleri* adı altında on bir adet metin neşretmiştir ve bu risâlelerden birisi Müstakîm-zâde’nin Hakîkî’ye nispetle bahsettiği *İrşâd-nâme*’dir. Bu tasavvufî eser daha önce de Alî Çavuşoğlu tarafından neşredilmiştir.²² Abdurrezzak Tek *İrşâd-nâme* müellifini Osmân Hakîkî olarak zikreder ve Osmân Hakîkî’nin Melâmî şeyhi olduğunu belirtir.²³ Ayrıca Müstakîm-zâde’nin *Risâle-i Bayrâmiyye*’sine dayanarak Hüseyin Lâ-mekânî’nin Şeyh Hakîkî Bey ve Oğlanlar Şeyhi İbrahim’i yetiştirdiğini söyler. Oğlanlar Şeyhi de Lâ-mekânî Hüseyin Efendi ile Hamzavîliğe bağlanmış ve Halvetî Şeyhi Hakîkî-zâde Osmân Efendi ile de sülûkunu tamamlamıştır.²⁴ Yani Abdurrezzak Tek de Osmân Hakîkî adında bir Melâmî şeyhi olduğunu, Hakîkî-zade Osmân adında bir Halvetî şeyhi olduğunu ve bu iki şeyhin de Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi ile münasebeti bulunduğunu söylemiştir. Oğlanlar Şeyhi’nin, Osmân Hakîkî ile pirdâşlık; Hakîkî-zade Osmân ile mürşid mürid ilişkisi vardır.

Bu isim karışıklığının yanında, durumu müşkil hale sokan diğer bir sebep de Bayrâmî-Halvetî münâsebetidir. Hatta bu dönemde bir Bayrâmî-Halvetî muhiti oluşmuştur denilebilir. Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, Tabtab Alî Şâh ile Bayrâmî silsileye, Hakîkî-zâde Osmân Efendi ile de Halvetî silsileye bağlanmıştır.²⁵ Lâ-mekânî’nin zâyivesi ders ve zikir yapılan bir mekândır²⁶ ve ölümünden sonra da bir ziyaretgâh yeridir.²⁷ Oğlanlar Şeyhi, Bayrâmiyyeden Lâ-mekânî’nin sohbetlerinde bulunarak *Vahdet-nâme* adlı eserini kaleme almıştır²⁸ ve bu etki Sunullah Gaybî’ye²⁹ de tesir etmiştir.³⁰ Ancak Oğlanlar Şeyhi, *Dil-i Dâna*’da,³¹ *Kaside-i Devriyye*’sinde³² ve yine Melâmî kutublarını sıraladığı bir gazelinde³³ Lâ-mekânî’nin adını zikretmez. Müstakîm-zâde’ye göre Hakîkî Bey, Lâ-mekânî’den feyz almıştır ve Oğlanlar Şeyhi’nin hem Hakîkî-zâde Osmân ile şeyh mürid ilişkisi hem de Lâ-mekânî ile Bayrâmîlik yolu üzerinden ilişkisi mevcuttur. Lâ-mekânî-Hakîkî, Oğlanlar Şeyhi-Lâ-mekânî, Oğlanlar Şeyhi-Hakîkî-zâde Osman ilişkileri buradaki “Hakîkî” isimlerinin arasında bir karışıklık oluşmasına sebebiyet vermiş olabilir. Ancak

²⁰ Ayşe Âsûde Soysal, *XVII. Yüzyılda Bir Bayramî Melâmî Kutbu: Oğlan(lar) Şeyh(i) İbrahim Efendi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005, s.75.

²¹ BNF’de(Fransa Millî Kütüphanesi) Supplément turc 1497’de Hakîkî-zâde Osman Efendi Divân-ı Hakîkî kaydı bulunmaktadır. Ancak tespitimize göre bu divan Yusuf-ı Hakîkî’te aittir.

²² Ali Çavuşoğlu, “Türk-İslam Kültüründe İrşad ve ve İrşad-nâme”, *Türk Dili ve Edebiyat Makaleleri*, Sayı 2 (2002), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, s. 323-362.

²³ Abdurrezzak Tek, *Melâmet Risâleleri*, Emin Yay., Bursa 2007, s.8.

²⁴ Tek, s.34-35.

²⁵ Oğlanlar Şeyhi İbrahim, *Müfid ü Muhtasar*, Haz. Bilal Kemikli, Kitabevi, İstanbul, 2003, s.39-43.

²⁶ Lâ-mekânî’nin tekkesinin dönemindeki tasavvufî hareketliliğine dair bilgi için bkz: Hacı Ali, *Tuhfetü’l-Mücâhidin*, Nuruosmaniye 2293, vr 515a.

²⁷ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Satı Efendi, Süleyman Besîm Efendi, *Hadikatü’l-cevâmî*, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul, 2001, s. 188-189.

²⁸ Oğlanlar, s. 43.

²⁹ Sunullah Gaybî, Oğlanlar Şeyhi İbrahim’den derlediği *Sohbet-nâme* adlı eserde Bayrâmî-Melâmî silsilesine dair şunları aktarır: “Ve dahi silsile-i sürîmiz Halvetiyye’de Şeyh Osmân Hakîkî-zâde’ye ve silsile-i ma’neviyyemiz ceddim Şâh Alî’ye müntehdîr” Bkz: Sunullah Gaybî, *Sohbet-nâme*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları K 292, vr. 23b.

³⁰ Oğlanlar, s. 35-43.

³¹ Hazret-i Dil-i Dâna, *Oğlan Şeyh İbrahim Efendi Külliyyatı*, Haz. H. Rahmi Yananlı Kitabevi, 2008, s. 231-232.

³² Hazret-i Dil-i Dâna, s. 297-298.

³³ Hazret-i Dil-i Dâna, s. 327-328.

Hakîkî-zâde Osmân'ın Bayrâmîlik ile herhangi bağı yoktur. Silsilesi, Halvetiye'nin Sinâniye şubesinden Seyfullah Efendi üzerinden gelmektedir.³⁴

Hakîkî-zâde Osmân'ın Oğlanlar Şeyhi ile olan ilişkisi Bayrâmîyye üzerinden değil Halvetiyye üzerindedir. Oğlanlar Şeyhi bin filori ile İstanbul'a gidip Eğrikapıda Hakîkî-zâde Osmân'a gidip parayı önüne koyar. Osmân Efendi riyazete tahammül edemezsin, daha gençsin dese de Oğlanlar şeyhi ben tâlib-i Hakk'im diyerek ısrar eder. Bunun üzerine zaviyenin dışındaki bir çukur açılır ve Oğlanlar Şeyhi burada çilesini doldurur.³⁵ Aynı olayı Oğlanlar şeyhi kendi *Dil-i Dâna* kasidesinde şöyle dile getirir:

*"Tarîk-i Halvetiye berzahı bir turfe vâdidir
O vâdiden dahi tahkik edeyim sana icmâlâ
Hakîkîzade Şeyh Osmân ile çok halvet ettim ben
Yedi yıl bir mezar içre çekerdim zikir ile esmâ"*³⁶

Zaten Gaybî yukarıda da belirlendiği üzere Oğlanlar Şeyhi üzerinden gelen silsileleri ayırırken manevî silsilemiz dediği Bayrâmî silsile ile sûrî silsilemiz dediği Hakîkî-zâde Osmân üzerinden gelen Halvetî/Sinânî silsileyi birbirinden ayırmıştır. Hakîkî-zâde Osmân'ın silsilesi şöyle devam eder:

*"Çuhadar Mehmed Efendi (ö.1060/1650), Hasan er-Rûmî' (ö.1088/1677), Hüsameddîn Hüseyin (ö.1147/1734), Mustafa Efendi (ö.1180/1766), Ümmî Sinanzade Hasan Efendi (ö.1210/1795), Sâlih b. İbrahim er-Rumi (ö. 1220/1805), Mustafa Zekâî (ö.1227/1812), Hasan el-Aziz (ö.1252/1836), Mustafa Zeki İstanbulî (ö.1281/1864), Sâlih Lütfi b. Abdülkadir es-Selanikî, Haririzade Kemaleddin Efendi."*³⁷

Buna karşılık Hakîkî Bey'in kimliği devamlı suretle Bayrâmî muhitte kesişmektedir. Habeşî-zâde Rahîmî Bey manzum olarak Melâmî silsilesini aktardığı *Silsile-nâme-i Tarîkat-ı Alîyye-i Melâmîyye-i Bayrâmîyye* adlı eserinde bir Bayrâmî kutbu olan Hasan Kabâdûz'u, Lâ-mekânî'yi ve Hakîkî Bey'i birlikte anar:

*"Kabâdûzî Hasan'la hem Hüseyin Lâmekânî'dir
Hakîkî Bey ile bunlar kadeh-nûşân-ı vahdetdir"*³⁸

Sâdık Vicdânî de Müstakim-zâde gibi Lâ-mekânî'nin feyz verdiği kimseler olarak Şeyh Hakîkî ve Şeyh İbrâhim Aksarâyî'yi zikretmiştir.³⁹ Ayrıca hem Melâmî mutasavvıflara ait metinler ihtiva eden mecmualarda hem de Müstakim-zâde'nin *Risâle-i Bayrâmîyye*'sinde, Hakîkî'nin yazdığı bir şiir, Lâ-mekânî-Hakîkî ilişkisinin mürid-mürşid ilişkisi olduğuna ait bilgiyi barındırır:

*"Çekdi girdâb-ı gamun aldı vücûdum zevrakın
Kıl meded ey dest-i kudret Lâ-mekân'um gel yetiş
Zulmet-i zulm-i felekden bu "Hakîkî" bendeni
Kurtar ey mihr-i cihân sâhib-zamânım gel yetiş"*⁴⁰

Tek'in neşrettiği *Risâle-i Melâmîyye-i Şuttâriyye*'de, Hakîkî'nin isminin Alî olduğuna ve *İrşâd-nâme* ve *Ma'rifet-nâme* adlı iki eserinin mevcut bulunduğu dair bir der kenar notu vardır:

³⁴ Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, OSAV, İstanbul, 2001, s. 146.

³⁵ Mehmed Nazmi Efendi, *Hediyyeyü'l-İhvân Osmanlılarda Tasavvufî Hayat Halvetîlik Örneği*, Haz. Osman Türer, İnsan Yay., İstanbul, 2005, s. 603-604.

³⁶ Hazret-i Dil-i Dâna, s. 235.

³⁷ Necdet Tosun, "Seyyid Nizâmoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri", *İlam Araştırma Dergisi*, C. 2, S. 1, Ocak Haziran 1997, s. 158.

³⁸ Tek, s. 529.

³⁹ Sâdık Vicdânî, *Tarikat ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-ı 'Alîyye)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 39.

⁴⁰ Ms. Or. Oct. 2746, vr 72b; Ali Emiri Manzum 793, vr. 74b, Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayramiyye-i Şuttariyye*, Oe Yz 481, vr. 42a.

"Zikrât-ı terâcümde La'li Şeyh Mehmed Efendi'nin ahfâdından Mehmed Masum Efendi hattıyla manzûr-u âcizânem olan mecmûada Hakîkî Efendi'nin ism-i şerîfleri Hakîkî Alî Bey diye muharrerdir. Ve mecmûa-i merkûmede İrşâd-nâme ve Mârifetnâme isimleri mevsûm iki aded risâle ve yirmiden mütecâviz ilâhî ve kasâidleri görülmüştür. Mehmed Ârif Hilmi"⁴¹

Hakîkî'nin isminin Alî olduğuna ve Bayrâmî muhitte bulunup İdrîs-i Muhtefî ile münasebetinin bulunduğu dair önemli bir bilgi, *İrşâd-nâme*'yi de içerisinde bulunduran, Bayrâmî şairler ve Bayrâmîlik ile ilgili mektupları ihtiva eden bir mecmudadır.⁴² Almanya'da Ms. Or. Oct. 2746'da kayıtlı bulunan mezkûr mecmua *İrşâd-nâme* ile başlamaktadır.⁴³ Ayrıca aynı mecmuanın vr. 38a sayfasında bir mektubun başlığı şu şekildedir: "*Hakîkî Alî Hâce İdrîs Sultân Emriyle Hüseyin Ağa-zâde Muhammed Ağa'ya Yazdığı Mektûb-ı Şerîf Sûretidir*".⁴⁴ İdrîs-i Muhtefî-Hakîkî ilişkisinin bir başka örneği *İrşâd-nâme* içerisinde İdrîs-i Muhtefî'nin bir makalesinin iktibas edilmesidir. Gölpınarlı'nın tespit ettiği üzere iktibas edilen kısım Sarı Abdullah'ın *Semarâtü'l-Fuâd* adlı eserinde de bulunmakla birlikte İdrîs-i Muhtefî'ye ait gösterilmiştir.⁴⁵ Ayrıca yine bir Melâmî metni olan La'li-zâde'nin *Sergüzeşt*'inde de bu alıntının yanında *İrşâd-nâme*'den cümle cümle alıntılar da vardır ancak La'li-zâde *İrşâd-nâme* ve Hakîkî'den bahsetmez.⁴⁶

Kanaatimizce, Hakîkî-zâde Osmân ve Hakîkî Bey veya Hakîkî Alî ayrı kişilerdir. Hakîkî 'ye atfedilen *Şuhûd-nâme*, *İrşâd-nâme* gibi eserlere bakıldığında Melâmî-Bayrâmî şeyhlerinden iktibaslar ve atıflar açık şekilde göze çarpmaktadır. Örneğin hem *İrşâd-nâme*'de hem de *Şuhûd-nâme*'de Ahmed Sarban'ın şiirlerinden alıntılar vardır.⁴⁷ *İrşâd-nâme* kendinden önce İdrîs-i Muhtefî'den parçalar taşımakla birlikte kendinden sonraki Sarı Abdullah, La'li-zâde gibi Melâmî metinlerini etkileyen temel bir tasavvufî eserdir.⁴⁸ Hem mensur bir eser olan *İrşâd-nâme*'de hem de manzum bir eser olan *Ma'rifet-nâme*'de ismini-mahlasını Hakîkî olarak verir. *İrşâd-nâme*, *Ma'rifet-nâme*, *Şuhûd-nâme* adlı Hakîkî ismi ile yazılan eserler, Müstakim-zâde'nin *Risâle-i Bayrâmîyye*'si ve *Mecelletü'n-nisâb*'ı, mektup ve der-kenar kayıtları, Hakîkî'nin Lâ-mekânî'nin adını geçirdiği gazeli, Habeşi-zâde'nin *Silsile-nâme* şeklinde yazdığı şiiri gibi tarihi kayıtlar Hakîkî'yi bir Bayrâmî bir mutasavvıf olarak göstermektedir. Hakîkî-zâde ismi hiçbir Melâmî metninde geçmez. Hakîkî-zâde ismine ait bir eser kayıtlarda geçmemekle birlikte Hakîkî-zâde Osmân'ın mezarı, kimliği, muhiti ve Halvetî-Sinânî silsilesi açıkça ortadadır ve kaynaklardaki Hakîkî ile doğrudan bir bağı bulunmamaktadır.

2. Hakîkî'nin Eserleri

2.1. Şuhûd-nâme

Şuhûd-nâme, 45 Ak Ze 816'da *İrşâd-nâme* ve *Ma'rifet-nâme* ile birlikte kayıtlıdır. *Şuhûd-nâme-i Hakîkî* başlığını taşıyan eser tespit edebildiğimiz kadarıyla 602 beyittir. Mesnevî nazım biçimiyle yazılmış olmakla birlikte mesnevî içerisinde gazeller de yer almaktadır. Hem ayet ve hadis iktibasları hem de bâb başlıkları ile bölüm ayrımları yapılmıştır. Nesîmî, Refî'î, Ahmed Sarbân gibi şairlerden ve *Muhammediyye* gibi eserlerden beyitler bölümlerin arasında bulunur. Sultan Murâd Han'ı anarak *Ma'rifet-nâme*'de verdiği ilk cevaba benzer manzum bir parça 33b-34b arasında bulunur. *Ma'rifet-nâme*'deki üç cevabın ilki taklitçilere yöneliktir.⁴⁹ Burada da taklitçilerin ve ehl-i rıyanın halleri Melâmî üslûba uygun bir şekilde resmedilir. Kendini

⁴¹ Tek, s. 271 429 no'lu dipnot.

⁴² Mecmua, Staats Bibliothek Zu Berlin, Ms. Or. Oct. 2746

⁴³ Bu mecmua gibi Hakîkî'nin *İrşâd-nâme*'si ile başlayan, Hakîkî'nin şiirlerini barındıran, Melâmîlerin mektuplarını ihtiva eden ve Ahmed Sarban, Pir Ali Aksarâyî gibi Melâmî şeyhlerinin manzumelerini içeren ve Ms. Or. Oct. 2746 ile hemen hemen aynı muhtevâyâ sahip olan başka bir mecmua Ali Emîri Manzum 793'de kayıtlıdır.

⁴⁴ Mecmua, Ms. Or. Oct. 2746, vr. 38a.

⁴⁵ Gölpınarlı, s. 212.

⁴⁶ Gölpınarlı, s. 214.

⁴⁷ Hakîkî, *Şuhûd-nâme*, Manisa Yazma Eserler Kütüphânesi, 45 Ak Ze 816 vr. 40a,41b; Gölpınarlı, s.214.

⁴⁸ Gölpınarlı, s.211-212.

⁴⁹ Hakîkî, *Ma'rifet-nâme*'nin 45. ve 90. beyitleri (ileride üzerinde durulacağı üzere) arasında "mukallidîn" dediği zâhir ehline nasihat vermiştir.

mutasavvıf addederek tâc, misvak, hırka, tesbih, taylasan, âsâ gibi zahire önem verenler, bâtında riyakâr olanlar hikâye edilir.⁵⁰

2.2. İrşâd-nâme

İrşâd-nâme hakkında Gölpınarlı şunları söyler:

"İrşâd-nâme, 39 sahifelik bir Risâledir. Bap ve fasıllara ayrılmamıştır. 'Hakikati Muhammediye, Hakikati insaniye, ismi cemâl ve celâle mazhar olmak suretile kâinatın zahirî iki muhalif veçh üzere devri, câhil ve kâmil mürşit, Melâmetin âdâbı, tâlibin gönülden düşmesi, tekrar yola gelmesi için verilen cezalar, kutup, irşâdın kutbun hakkı olduğu ve rehberlerin kutuptan müstefit oldukları, mümkün olduğu kadar tafsilen ve selis, sâde bir lisanla yazılmıştır. Şimdilik Melâmîlik-Hamzaviliğin mutakadâtını ve billhassa teşkilâtını bildiren en eski ve aslı kitap budur."⁵¹

Gölpınarlı'nın sözlerine ek olarak İrşâd-nâme'de; âlemin yaratılması, Allah'ın kendi cemâlini aynada müşahede etmek istemesi ve nurunun aksından âlemi var kılması, nur-ı Muhammedî teorisi, cevherin yaratılması ve onun heybet nazarıyla suya dönüşmesi, sudan da yerlerin ve göklerin oluşması, o cevherin de hakikat-i Muhammediyye olması, ardından diğer şeylerin oluşması ve her şeyin insan suretine gelmek için devretmesi, mürşid-i kamilin tarifi, sülûk etmenin gerekliliği, hakikat ehline teslim olmanın ahvâli, hakikat-i Muhammediyye'nin ve nûr-ı Ahmed'in iman ve irşâdda fonksiyonu, sâlik ve mürşid-i kâmilin ilişkileri, kutbun bir kişi olmasının manası, ehl-i nâr ve nûrun kim oldukları gibi konular da ele alınmıştır.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, bu eser iki defa neşredilmiştir. İlk olarak Ali Çavuşoğlu tarafından neşredilen eser Carullah Bl 2124/2 ve Mihrişah Sultan Nr. 117-575 nüshalarının tenkitli neşrine dayanmaktadır.⁵² Abdurrezzak Tek ise Osmân Ergin Yazmaları Nu 1429 nüshasını *Melâmet Risâleleri* içerisinde neşretmiştir.⁵³ Bunların dışında eserin İzmir Millî Kütüphanesi 1483'de, Kasidecizade 703 159a-185b varakları arasında, Osmân Ergin Yazmaları 1330'da, Alî Emîrî Manzum 794 1b-19a arasında, İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler 6424 ve 2206/01'de, Manisa Yazma Eserler 45 Ak Ze 818/1'de, Ms. Or. Oct. 2746 1b-16b'de, Tercüman Yazmaları 210 93b-111a arasında nüshaları bulunmaktadır. Hem nüshalarının çokluğu hem de kendisinden sonraki Melâmî muhite etkisi açısından *İrşâd-nâme*, Hakîkî'nin en önemli eseridir denilebilir.

2.3. Silsile-nâme

Hakîki böyle bir eserin mevcut olduğunu kendi haber vermektedir:

"*Amma zikrolanan ehli nârla ehli nûrun hikâyesi ehli tarikat kavlince tafsil üzere 'Silsilenâme' adlı bir risâlemizde beyan olunmuştur. Anı ele götürüp yazan ve okuyan tâliplere silsile-i tarikat ve ahval-i hakikat malûm ola!*"⁵⁴

2.4. Tarikat-nâme

Tek'in neşrettiği *İrşâd-nâme*'de Hakîkî'ye ait *Tarikat-nâme* isminde bir eserin olduğu bilgisine yer verilir: "Tarikat-nâme-i Osmân Hakîkî isminde bir kitabı dahi vardır".⁵⁵

2.5. Şiirleri

Şuhûd-nâme ve *Ma'rifet-nâme*'nin dışında Hakîkî'nin şiirleri mevcuttur. Müstakîm-zâde, *Risâle-i Bayrâmiyye*'sinde iki şiirine yer vermiştir.⁵⁶ Sarı Abdullah mesnevî şerhi *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'sinde beş adet gazeline yer vermiştir.⁵⁷ Ms. Or. Oct. 2746 numaralı mecmuada 58a, 58b, 60a, 63a, 65a, 65b, 71a, 72a, 72b'de ve Alî Emîrî Manzum 793 numaralı mecmuanın

⁵⁰ Hakîkî, *Şuhud-nâme*, vr 34a.

⁵¹ Gölpınarlı, s. 211-212.

⁵² Çavuşoğlu, s. 333.

⁵³ Tek, s. 343.

⁵⁴ Gölpınarlı, s.214.

⁵⁵ Tek, s. 369, 491 no'lu dipnot.

⁵⁶ Tek, s.271-272.

⁵⁷ Gölpınarlı, s. 346, 4 nolu dipnot.

64b, 66b, 74b varaklarında şiirleri bulunmaktadır. Yukarıda da alıntıladığımız notda yirminin üzerinde kaside ve ilahisinin olduğu söylenmiştir.⁵⁸

2.6. Ma'rifet-nâme

Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserin iki nüshası mevcuttur. Birisi *Şuhûd-nâme* ve *İrşâd-nâme* ile birlikte 45 Ak Ze 816 numarasıyla 17b-28a varakları arasında Manisa Yazma Eser Kütüphanesinde, diğeri ise Süleymaniye Kütüphanesinde Kasidecizâde 704 numarasıyla 186a-202a arasında kayıtlıdır.⁵⁹ Manisa nüshasında eser *Ma'rifet-nâme-i Hakîkî* başlığı ile yer alırken Kasidecizade nüshasında başlık bulunmaz. Mensur bir mukaddime ile başlayan eser, mesnevî nazım biçimiyle devam etmektedir. Müellif bu mukaddimede eserin isminin *Ma'rifet-nâme* olduğunu ve bu ismi neden verdiğini belirtir. Hakîkî, zamanın padişahı olan Sultan Murad Han'ın sorularına üç türlü cevap verdiğini, ilk cevabın mecaz yoluyla, kendi zamanındaki taklitçilerin durumlarına açıklama getirmek ve onlara nasihat etmek için; ikinci cevap "mecaz hakikatlerin köprüsüdür" sözünün anlamına atfen "tâliblere" dediği tasavvuf yolunda olanlar içindir. Son cevap ise "Kendini bilen, kuşkusuz Rabbini de bilir" sözüne binaen III. Murâd'ın lugazının her beytine ayrı ayrı cevaplar içerir. Cevaplar "marifet-i nefse ve marifet-i Rabb'e mahsus olduğu için" eserin ismine *Ma'rifet-nâme* adını vermiştir.

Ma'rifet-nâme, Murâdî'nin şiirleri ile birlikte toplam 440 beyittir. 429. beyitte Hakîkî, eseri hicrî 1000 tarihinde yazdığını söylemiştir. "Ol pâdişâh-ı zamân" dediği kişinin bu tarihten III. Murâd olduğu anlaşılmaktadır. Eserin III. Murâd'a ait olan kısmında da III. Murâd'ın mahlası olan "Murâdî" mahlası geçmektedir. Mesnevî nazım şekli ile yazılan eser III. Murâd'ın "Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün" veznindeki lugazına aynı vezinle yazılmış manzum cevapları içermektedir. Mukaddime ve besmelenin ardından ilk 9 beyit tahmid ve tevhid niteliğindedir. Daha sonra Hakîkî, "na't" mukabilinde peygamberin ailesine ve ashabına selâm gönderir. Ardından Âdem'in yaratılması, şereflendirilmesi, isimlerin ona öğretilmesi, meleklerin ve şeytanın Âdem'in yaratılma olayındaki tavrı resmedilir. Son olarak ahlâkî öğütler verilip söz Sultân Murâd Hân'ın sorduğu soruya getirilir. "Su'âl-i Şâh-ı Cihân Sultân Murâd Hân" başlığı ile III. Murâd'ın 10 beyitlik lugazı yer alır. Lugazın ikinci beyitinde Murâdî, lugazların başında çokça görülen bir söz olan "Su'alim var" ve "Nedür ol" gibi kalıpları kullanır.

Lugazdan sonra Hakîkî "Cevâb-ı Evvel Alâ Tarîki'l-mecâz Bâlâ Cemâl" başlığı altında 45. ve 90. beyitler arasında bahsi geçen soruya cevabını verir. Burada tahkiyevî bir üslup göze çarpar. Bu soruyu (lugazı) duyanların çeşitli cevaplar verdiğini ancak sultanın cevapları kabul buyurmadığını söyler. Hakîkî'ye bu soru gelince cevabın "ana karnında oğlan" olduğunu söylemiştir. Cevap ağızlarına düşmüştür ve saray halkından birisi cevabı kendinin bulduğunu iddia ederek sultana cevabı iletmiştir. Hakîkî bunu yapmanın hırsızlık ve taklitçilik olduğunu söyler. Bundan sonra tahkiyevî üslubunu bırakarak daha çok ahlâkî ve didaktik bir üslupla öğütler verir ve bazı tasavvufî tasvirler yapar.

"Cevâb-ı Evsatdur Alâ Vech-i Hakîkat" başlığı altında ikinci cevap yer alır. Burada, Allah'ın âlemi ve insanı yaratması, dört unsur teorisinden hareketle insan ve âlemin hangi maddelerden nasıl var olduğu konu edinilmiştir. "Ana karnında oğlan" cevabının iç yüzünü de Hakîkî burada açmaya başlar. Yûsuf ve Ya'kûb peygamberlerin hikâyesini de bu bölümde "ana karnında oğlan" cevabını "kuyu" metaforundan hareketle açıklamak için kullanır. "Ölmeden önce ölünüz" sözünden hareketle, cân Yûsuf'unu beden kuyusundan çıkarmanın ve nefsi terbiye etmenin gerekliliği vurgulanır. "Ana karnında oğlan" doğar, dünyayı görüp anlayıp buluşa erişir. Buluşa erişmek kendini bilmektir. Kendini bilmek olgun insan olmaktır. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat mertebelerine tâlip olmanın ve nefse uymamanın önemi, nasihatlar verilerek anlatıldıktan sonra Hakîkî, soruya yeniden döner. Sorunun cevabının verildiğini ancak her sözün başka bir bölümü olduğunu ve lugazın her bölümünün tevlinin yapılacağını haber verir.

⁵⁸ Tek, s. 271 429 no'lu dipnot.

⁵⁹ Hakîkî, *Ma'rifet-nâme*, Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Kasidecizâde 704, vr. 186a-202a.

Bundan sonraki başlık “Üçüncü Cevâbdur Ki Her Su’âlin Beyti ve Her Kelâmını Niçe Vech Üzre Te’vîl ve Hakîkat Yüzünden Tafsîl ü Beyân Olunur” şeklindedir. Burada lugazın her beytine sırasıyla teker teker cevap verilir. Önce “Beyt-i Evvel Ez-Sual” başlığıyla III. Murâd'ın lugazından bir beyit verilmiş ve hemen ardından Hakîkî'nin teviller içeren cevabı gelmiştir. Cevaplar arası geçişler için ara başlıklar bulunmakla birlikte beyitlerde cevabın verildiğine ve yeni sorunun cevabına geçildiğine dair mısralar bulunmaktadır. 150. ve 440. beyitler arasındaki bu son bölüm eserin en hacimli kısmını teşkil etmektedir. Tamamen ahlâkî öğütler ve tasavvufî remizler içeren bu kısımda Hakîkî, mahlasını söylemiş, III. Murâd'a methiyede bulunmuş, mesnevîyi yazdığı tarihi belirtmiş ve cevabını muhtasar bir şekilde yazdığını söylemiştir. Hakîkî, eserinin son 8 beytinde ise gelenek üzere dua etmiştir.

Sonuç

XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başlarında tasavvufî-edebî eserler kaleme alan Hakîkî'nin kimliği üzerinden yaptığımız tartışma, onun Bayrâmî muhitinde yetişmiş bir mutasavvıf olduğu yönündedir. Hakîkî'nin, daha önce neşredilmemiş olan *Ma'rifet-nâme* adlı eseri, muhtevası üzerine bir inceleme ile verilmiş ve kaynaklarda zikredilmemiş olan *Şuhûd-nâme* adlı eseri de kısaca tanıtılmıştır. Ayrıca mecmualarda şiirleri bulunan Hakîkî'nin kaynaklara göre var olan ancak yazma nüshalarına rastlayamadığımız *Tarîkat-nâme* ve *Silsile-nâme* adında eserleri de mevcuttur. *Şuhûd-nâme*, *Ma'rifet-nâme* gibi mesnevîlerinin olmasının yanında Gölpınarlı'nın da belirttiği üzere Melâmîlik için temel bir metin olan İrşâd-nâme'yi kaleme alması, onun döneminde üretken bir mutasavvıf olduğunu gösterir.

Ma'rifet-nâme klasik Türk edebiyatı türlerinden biri olan lugaz üzerinden padişah-mutasavvıf arasında edebî ilişki kurması açısından orijinaldir. III. Murâd'ın lugaz sormasının başka bir örneği var mıdır sorusu burada akıllara gelebilir. III. Murâd kendine hem telif eserler takdim etmiş hem de şiirler sunmuş bir Uşşâkî şeyhi olan Memi Cân-ı Saruhanî'ye de lugaz sormuş ve Memi Cân da bu soruya manzum cevap vermiştir.⁶⁰ Yine TDV İslam Ansiklopesi'nin “Lugaz (Türk Edebiyatı)” maddesinde III. Murâd'ın cevabı kandil olan bir lugazının Enderun Hazine Koğuşu ağalarından Cihâdî Bey ve Müdâmî mahlaslı bir şair tarafından manzum olarak cevaplandırıldığı bilgisi verilmiştir⁶¹ ancak Tayyar-zâde Atâ'nın *Târîh-i Enderûn* adlı eserinde bu lugaz IV. Murâd'a atfedilmiştir.⁶² *Ma'rifet-nâme* yukarıdaki lugaz cevaplarından farklı olarak bir değil birden çok cevabı içermektedir ve bu cevaplar bir lugaza yanıt vermekten çok tevillerle ahlâkî-tasavvufî bir metin kurmayı amaçlamıştır.

Metin⁶³

[17b] **Ma'rifet-nâme-i Hakîkî**⁶⁴

[186a] Bu risâle ol pâdişâh-ı zamân Sultân Murâd Hân hazretlerinin su'âl-ı şerîfinden lâzım gelüp “li-küllî⁶⁵ cedîdin lezzetun”⁶⁶ i'tibârıyla ‘amel olunup ol su'âle üç dürlü cevâb virilüp evvel⁶⁷ mecâz tarîkiyle ki⁶⁸ fî zamâninâ berây-ı dünyâ olan ahvâl-i muqallidîn bir miqdâr şerh olundu ve âña göre⁶⁹ pend ü naşîhat kıldı. Evsatı **el-mecâzu kantaratu'l-hakîkati**⁷⁰ mücibiyle cevâb virilüp ve⁷¹ bu

⁶⁰ Ramazan Ekinci, “Memi Cân-ı Saruhânî ve Dîvânçesi”, *Sûfî Araştırmaları Dergisi*, 15, Manisa, 2017, s. 90-91.

⁶¹ Mustafa Uzun, “Lugaz(Türk Edebiyatı), *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 27, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 223.

⁶² Tayyar-zâde Atâ, *Osmanlı Sarayı Tarihi Târîh-i Enderûn (IV)*, Haz. Mehmed Arslan, Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 119-120.

⁶³ Nüsha farklılıkları dipnotlarda Kasidecizâde nüshasına K, Manisa nüshasına M harfleri verilerek gösterilmiştir. Kasidecizâde nüshasının varak numaraları ve kırmızı mürekkeple yazılan bölümler kalın(bold) karakterle yazılmıştır.

⁶⁴ Ma'rifet-nâme-i Hakîkî M: -K

⁶⁵ li-küllî M: külli K

⁶⁶ Her yenide lezzet vardır.

⁶⁷ evvel M: evvelî K

⁶⁸ mecâz tarîkiyle ki K'da der kenârda yazılmıştır.

⁶⁹ -M: göre K

⁷⁰ Mecâz hakîkatin köprüsüdür.

⁷¹ -M: ve K

mağâmda “**hayru'l-umûri evsetuhâ**”⁷² muktezâsınca mümkinîyle t̄aliblere lâzım olan pend ü naşîhat dinildi. **Üçüncü** “**men 'arefe nefsehu fe-ğad 'arefe rabbehu**”⁷³ fehvâsınca her beytün mazmûnuna istihkâkı kadarınca ma'rifet-i nefsenden te'vîl-i şâ'ib ü tahkîk münâsib olunup, ma'rifet yüzünden keşf-i esrâr u haqîkat sözünden nice güftâr-ı ma'nîdâr⁷⁴ eş'âr olundu ve⁷⁵ bu risâlenün terkîbî⁷⁶ [186b] ekşer ma'rifet-i nefse ve ma'rifet-i Rabb'e maşşûş oldığıçün “*Ma'rifet-nâme*” diyü ad virildi. Allâhu veliyyü't-tevfîkî⁷⁷.

Bi'smi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm

- 1 Şükür ol hâlık-ı Perverdigâr'a
Ki kıldı gizlü gencin âşikâra
- Senâ vü hamd-i bî-hadd⁷⁸ olsun aña
K'anuñ zâtı kamudandur mu'arrâ
- Münezzehdür anuñ zâtı kamudan
Muğaddesdür şıfâtı her kuyüddan
- Anuñ sultânlığına 'aql irişmez
Anuñ hikmetlerine kimse irmez
[18a]
- 5 Meger şunlar ki oldı mazhar-ı Haqq
Olara keşf olur bu sırr-ı muğlak⁷⁹
- Bulurlar çatrede deryâ-yı 'ummân
Görürler zerrede mihr-i dirahşân
- Fenâfi'llâh olan irişdi zâta
Tağalluğ buldı ahlâk-ı şıfâta
- Şalât u hem selâm olsun taḥiyyât
Resûl'e kim anuñdur cümle hâlât
- Çün oldur mazharı zât u şıfâtuñ
Odur maşşûdı cümle kâ'inâtuñ
- 10 Şerî'atden şular kim oldı kâmil
Haqîkat 'âlemine oldı vâşıl
- Selâm olsun daḥı âline her gâh
Daḥı aşhâbına şâm u⁸⁰ seher-gâh
[187a]
İşit imdi kemâl-i 'ilm ile hâl
Kim⁸¹ andan bilinür mecmû'-ı aḥvâl

⁷² İşlerin hayırlısı orta yollu olandır.

⁷³ Kendini bilen, kuşkusuz Rabb'ini de bilir.

⁷⁴ güftâr-ı ma'nîdâr M: ma'nâ K

⁷⁵ ve M: -K

⁷⁶ terkîbî sözcüğü K'da varak başı ve sonunda olmak üzere iki kere yazılmıştır.

⁷⁷ Başarıya ulaştıran (başarının gerçek sahibi) Allah'tır.

⁷⁸ hamd-i bî-hadd M: hamd ü hadd

⁷⁹ sırr-ı muğlak M: sırra muğlak K

⁸⁰ u M: -K

⁸¹ kim M: ki K

Başiret gözile gözle cihānda
Görine her kim var her ins ü cānda

Yaratdı 'ālemi çün Haḫ Te'ālā
İçinde ādemi kıldı mu'allā

- 15 Ḳamudan kıldı efḫal anı Allāh
Ki ya'nī ol bula dergāhına rāh

Çü kıldı 'allemü'l-esmāya maḫhar
Bu sırra irmeyenler ḫaldı ebter

قوله تعالى⁸² ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ﴾⁸³

Ḥaber virdi ḫamu esmādan Ādem
Melekler bildi kim Ādem'dür ekrem

﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ﴾⁸⁴

Buyurdı Haḫ melekler ide⁸⁵ secde
Şafādan geldiler⁸⁶ cümlesi vecde

'Azāzil ḫılmadı dūr oldı Haḫ'dan
Ḥased ḫılmıḫdı zīrā mā-sebaḫdan

- 20 Anuñçün tā ebed mel'ün olupdur
Aña uyan daḫı maḫbūn olupdur
Eger ferzend-i ādem iseñ ey yār
Şaḫın şeyḫān sözine uyma zinhār

Dürüş dün gün kemālāt eyle ḫāşıl
Melek tab' isen ol aşlıña mā'il

Senüñ aşluñ ḫadīm ü⁸⁷ ber-kemāldür
Ḳoduñ anı murāduñ mülk ü māldur

Bu mülk ü māla iken olma maḫrūr
Çoḫın senüñ gibi tek⁸⁸ itdi maḫḫūr
[18b]

- 25 Cihān sevdāların hep arduña at
İki 'ālem şafāsın bir pūla şat
[187b]
Ḡam-ı dünyā vü fikr-i ḫurd u ḫ'ābı

⁸² -M: قوله تعالى K

⁸³ Bakara 31. āyetten kısmî iktibas: **Ve Ādem'e bütün esmayı ta'lim eyledi, sonra o ālemfni melâikeye gösterip** «Haydin davanızda sadıksanız bana şunları isimleriyle haber verin» buyurdu.

⁸⁴ Bakara 34. Āyetten kısmî iktibas: **Sonra Meleklerle “(Haydi!) Ādem'in önünde yere kapanın!” dediğimizde İblis dışında hepsi yere kapandı**, o ise reddetti ve (üstelik) küstahça böbürlendi: böylece hakkı inkar edenlerden oldu.

⁸⁵ ide M: kıldı K

⁸⁶ geldiler M: gelmişdi K

⁸⁷ ü M: -K

⁸⁸ -M: tek K

Unut Hâk' dan dilerseñ feth-i bâbı

Kemâl u⁸⁹ 'ilme meşgûl ol cihânda
Ara bul kendüñi gezme yabanda

Saña senden haber almağ dilerseñ
Vücûduñ şehrinı bilmek dilerseñ

İşit idem saña senden hikâyet
Bilesin kim nedür rāh-ı selâmet

30 Sözi 'aşk ile diñle ey birâder
Kulağ ur ne didi bir ulu server

Cihân sultânlarından bir cihân-bân
Ki ya'nî nām ile Sultân Murād Hân

Edāmallāhu te'ālā eyyāmehu ve eyyede saltanatehu âmîn⁹⁰
Su'ālî var şorar remziyle senden
Eger añlar iseñ ma'nî yüzünden

İşit idem saña evvel su'ālîn
Pes andan şoñra diñlegil me'ālîn

Su'al-i Şāh-ı Cihān Sultān Murād Hān

Kemālāt ile ma'mūr oldı⁹¹ kāmîl
Dürüşgil 'ilme dā'im olma cāhil

35 Su'ālîm var saña virgil cevābın
Nedür ol hāl ile virür hesābın

İki başlu durur ol veçhidür çār
Nigāristān-ı Çînî anda hep var

Leţāfetden zarîf ü pür teb ü tīb
İçilmez lîkin oldı kaţre-i āb

Tenākuş söyleme sen eyle idrāk
Bunuñ fehminde olmasa kimse çālāk
[188a]

Mu'arrādur müberrādan zeelden
Hālāş olmaz ve lîkin ol hālelden

40 Rüsūmun cehd idüp eylerse ressām
Emek zāyi' ider eyler tama' hām

⁸⁹ -M: u K

⁹⁰ Allah onun günlerini sürdürsün ve saltanatını desteklesin. Amin.

⁹¹ ol ey M: oldı K

Levâmi' yâ nücüm u mihr ü mâh ol
Tutar bürka' velî ebr-i siyâh ol

Eger iderse aña dest-i bî-dâd
Derûnundan ider ol âh u⁹² feryâd

Mücâhid ol anı tâbi' geçürme
Bulunmaz 'ömrüni zâyî' geçürme

“Murâdî” var durur ol lîkin epsem
Hemân budur cevâb Allâhu a'lem
[19a]

Cevâb-ı Evvel 'Alâ Tarîki'l-mecâz Bâlâ Cemâl

45 Çü tıtdı bu su'âli hâşş ile 'âmm
Niçeler eyledi endîşe-i hâm

Kimi leklek didi kimi menâre
Birisi uğramadı ol kenâre

Çamunuñ sözlerin redd eyledi şâh⁹³
Sözünden olmamışlar⁹⁴ gördi âgâh

Çün irdi ben za'ife bu su'âli
Nedür bildüm haqîkat kıl ü kâli

Olup Haq'dan bu müşkil baña âsân
Didim oldur ana qarında oğlan

50 Bu söz efvâha düşdi söylendi
Varup sulţân huzûrına dinildi

Sarây halkından ol demde birisi
Varup dir şâha budur şan söz⁹⁵ ıssı

Eger devletlü şâhum emr iderseñ
Su'âliñe cevâb idem dilerseñ
[188b]

Didi sulţân aña ey fikr-i fâsid
Bu söz bazar-ı 'aqlı kıldı kâsid

Cevâbın virmek isterseñ su'âlüñ
Var evvel maḥremi ol ehl-i ḥâlüñ

55 Eger olduñsa maḥrem ehl-i ḥâle
Nedür söyle cevâbın bu su'âle

Didi sulţâna ol ey şâh-ı devrân
Su'âlünde 'aқıllar gerçi ḥayrân

⁹² u M: -K

⁹³ M'de bu mısra beytin birinci mısraı iken K'da ikinci mısraıdır.

⁹⁴ olmamışlar M: olmamış ki K

⁹⁵ budur şan söz M: şan budur K

- Veli baña olup Hâk fazlı erzân
Dimekdür bil ana çarında oğlan
- Bu sözi şâh işitdi tutdı maqbûl
Aña hîl'at geyürdi virdi çok pûl
- İrişdi gerçi şâhdan⁹⁶ aña ni'met
Velikin uğrı hiç bulmaz ganimet
- 60 Cihânda uğrılığdan kimse ey cân
Ne oñdı ne oñsar eyle iz'ân
- Egerçi sözi sözüñ toğrısudur
Muqalliddür veli söz uğrısudur
- Muqallid işidür bu resme ef'âl
Ki dünyâ için ider mekr ile âl
- Bular ehl-i Hâk'uñ alup sözini
Kemâl ehli şatar kendü özini
- Ağırdan alup oldı ya'nî 'arif
Şatar dünyâ için dürlü ma'arif
- 65 Muqallid tâlib-i dünyâya beñzer
Gözi görmez anuñ a'mâya beñzer
- Dirdise mālını cümle cihānuñ
Girü müflisdür aña hālın anuñ
[19b]
Hâkikat gencine çün bulmadı yol
Bilüñ kim tâ ebed müflis dürür ol
[189a]
Gider hubbun gönülden dü cihānuñ
İresin sırrına genc-i nihānuñ
- İşiginde kul ol ehl-i kemālün
İresin hālne⁹⁷ tâ ehl-i hālün
- 70 Olasın "men 'aref" sırrından āgâh
Göresin cân gözüyle haqqı her gâh
- Ne kim var yirde gökde gizlü esrâr
Olasın cümle eşyâdan haber-dâr
- Ne kim var ise müşkil ins ü cānda
Çamusın hāl idesin bu cihānda
- Çü sende qalmaya hāl ola müşkil
Pes andan soñra te'vil it mesâ'il

⁹⁶ şâhdan M: şehden K

⁹⁷ ehline M: hālne K

- Ve ger ne⁹⁸ sende mülki olmaya hâl⁹⁹
Var itdi ey muqallid qaşd-ı mühmel
- 75 Mücâhid ol yûri kesb-i kemâl it
Pes andan şoñra baḡs-ı kâl ü kâl it
- Sözimüz bunda irişsün tamâma
Gelelüm yine evvelki kelâma
- Su'âl itdi çün ol emr-i Vedûd'dan
Ana qarında iken bir¹⁰⁰ vücûddan
- Cevâbın eyledik yukarda taḡrîr
İşitdün ol muqallid n'etdi bir bir
- Velî andan içerü¹⁰¹ bir yir mi var
Ki dirliḡi o şüret anda tutar
- 80 Odur cünbiş kılan cümle beşerden
Viren alan odur ḡayr ile şerrden
- Ṭarîḡat içre bir enfes kitâbın
Şular kim oḡıdı añladı ḡâlin
- Ḥaḡîḡat 'ilmidür bir gizlü esrâr
Özin bilenler oldılar ḡaberdâr
[189b]
- Şu kim qaṭ' eyledi bunda menâzil
Ḥaḡîḡat 'ilmini ol kıldı ḡaşıl
- Şular kim oldı bu yolda mücâhid
Ḳamu esrâra oldılar müşâhid
- 85 Şu kim ḡavvâş olupdur baḡr-i nûra
Getürür dürlü gevherler zuhûra
- Bulunur anda bu mecmû'-ı ḡâlât
Eger 'ilm ü eger faẓl u kemâlât
- Şu kim câhil dürür bilmez özini
Nice farḡ eylesün şâhuñ sözini
- Su'âlinde olan manzûm kelâmı
Nice fehm itsün anı 'aḡl-ı âmî¹⁰²
- Muḡaddem diñledün anı çün ey yâr

⁹⁸ ni M: ne K

⁹⁹ M'deki 74. beyit K'da 75'de, K'daki 74. beyit M'de 75'te bulunmaktadır.

¹⁰⁰ bir M: bu K

¹⁰¹ içeri M: içerü K

¹⁰² tamâmı M: 'âmî K

- Cevâbın diñle imdi girü tekrâr
[20a]
90 Muqaddem söylemişdüñ anı mücmel
Diyelüm¹⁰³ güş idüñ anı mufaşsal

Cevâb-ı Evsatdur 'Alâ Vech-i Hakîkat

Çaçan kim Haq Te'âlâ bu cihânı
Yaratdı bu zemîn ü âsumânı

Çü buldı yirlü yirin¹⁰⁴ gök ile yir
Pes andan Âdem'i Haqq itdi taħmîr

Düzetdi ya'nî âb u kilden anı
Müzeyyen itdi¹⁰⁵ anuñla cihânı

Çün âdem buldı topraqdan vücûdı
Melekler lâ-cerem kıldı sücûdı

- 95 Bu âdem cismi kim hâkden gelüpdür
Aña ma'nide topraq emm olupdur

Gök atadur yir¹⁰⁶ ana fi'l-hakîkat
Bulardan¹⁰⁷ çün toğar etfâl-i hilkat
[190a]

Düşüpdür cümle mevcûdâta gök âb
Ne kim var yaradılmışda kamu hep

Ana yirdür tabî'at karnı anuñ
İçinde bil ki oğlan tıfl-ı cânuñ

Tabî'atde qarâr iden kişiler
Anadan bil henüz toğmadı anlar¹⁰⁸

- 100 Düşürmüş câha ol cân Yûsuf'unı
Gerek Ya'kûb ki tuya koğusını

İşitdük evvelâ Ya'kûb nebîyi
Çaçan yetürdi ol Yûsuf şabîyi

Çün atdı anı ihvânı kuyuya
Anuñçün düşdi ol Ya'kûb kuyuya

Çıqıp Yûsuf kuyudan çünki Mısr'a
İrişüp oldı sulţân berr ü bahra

Velî olmuşdı Ya'kûb aña müştâk

¹⁰³ idelüm M: diyelüm K

¹⁰⁴ yirlü yirin M: yirler pîrin K

¹⁰⁵ M'de "itdi" kelimesi iki kez yazılmıştır.

¹⁰⁶ -M: yir K

¹⁰⁷ bular M: bulardan K

¹⁰⁸ Bu beyit M'de yoktur.

- Ağardı gözi yaşı şanki ırmağ
- 105 Olup maḥzûn firâkından dem-â-dem
Ağıdurdı gözi yaş yirine dem
- Çü firqat aşdı Ya'kûb'un başından
Ağardı gözleri ḥasret yaşından
- Bu ḥâletden çü Yûsuf oldu âgâh
Aña pîrâhenin gönderdi ol şâh
- Alup taşra¹⁰⁹ çıkınca kâşid¹¹⁰ anı
Koşusun aldı pîrûñ bunda cânı
- Gelürdi aña her dem bûy-ı Yûsuf
Gözinden gitmez idi rûy-ı Yûsuf
- 110 Eline aldı çün pîrâhenini
Sürüp yüzine terk itdi enîni
- Ṭururken hem Resûlu'llâh vatandaş
Gelür dost koşusu dirdi Yemen'den
[20b] [190b]
Bu ḥâl ehl-i kemâlûñ 'âlemidür
Bu sırrı kim ki tıydu âdemidür
- Seni Gûr bilmedük şehri diyârûñ
Giriftâr oldu çâha şehriyârûñ
- Bu çâh-ı tab' içinde ya'nî ki cân
Kâşidür çün ana karnında oğlan
- 115 Ana karnında olsa henüz oğlan
Ne bilür kim nedür bu tāk u eyvân
- Ne bilsün dünyeye vü 'uqbâ nedür ol
Ne bilsün zir ile bâlâ nedür ol
- Ne bilsün tamu uçmağdan işâret
Ne bilsün ḥayr ile şerden beşâret
- Çü toğar anadan görür cihânı
Ne kim dirsüñ daḥı¹¹¹ fehm ider anı
- Bulûgiyyet irişür er olur ol
Ne yirde¹¹² ister ise ol tutar yol
- 120 Gel imdi sen de ḥâşıl eyle 'irfân
Ṭabî'atden ḥalâş ol kâlma nâdân

¹⁰⁹ kâşid M: taşra K

¹¹⁰ rāha M: kâşid

¹¹¹ anı M: daḥı K

¹¹² ne yirde M: nireye K

Tabî'atden halâş olmak dilerseñ
Mü'ebbed dirlige irmek dilerseñ¹¹³

Ölüm gelmezden öñ öl bu cihānda
Sa'âdet gencini bul bu virānda

İnāyet eyle bir 'īsā nefesden
Hālâş it mürğ-i cāmı bu kafeşden

Çıkar cān Yūsuf'un çāh-ı bedenden
Göñül Mısr'ında şāh it geç bu tenden

125 Bu tenden geçmeyenler cān bulmaz
Bu cāndan geçmeyen cānān bulmaz

Bu şüret varlığından geç fenā ol
Beķāya bulmaķ isterseñ eger yol
[191a]
Vücūduñ añla ey 'ārif¹¹⁴ cihānda
Çalursun yoħsa nā-bāliğ yabanda

Bulūgiyyet özin bilmekdür ey yār
Tıfl-veş bilmeyen çok eyledi zār

Özin bilendür añla kāmil insān
Velikin bilmeyen nā-bāliğ oğlan

130 Ne oğlan bil ki hayvāndandır ebter
Bu sözüme delil var günden aźher

﴿ أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ ﴾¹¹⁵

Gel imdi nefsüñ añla “men 'arefden”
Dürr-i şehvārı bul çıkar şadefden

Men 'arefe nefsehu feķad 'arefe rabbehu

﴿ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ ﴾¹¹⁶

[21a]

Vücūduñ tanı 'ārif ol cihānda
Göresin Hāķķ'ı hāzır her mekānda

Münezzehdür mekāndan gerçi ol zāt
Velī andan tolu arz u semavāt

¹¹³ Bu mısra M'de yoktur.

¹¹⁴ 'ārif M: 'āşık K

¹¹⁵ A'râf 179. âyetden kısmî iktibas: Andolsun ki, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalbleri vardır, fakat onunla gerçeği anlamazlar. Gözleri vardır, fakat onlarla görmezler. Kulakları vardır, fakat onlarla işitmezler. **İşte bunlar hayvanlar gibidirler. Hatta daha da aşağıdırlar.** Bunlar da gafillerin ta kendileridir. ; -M: قوله تعالى K ; K'da bu ayet iktibası iki beyit sonra yapılmıştır.

Tabî'atde alursuñ ey arındaş
Gözün Ha nürünü görmez çü huffâş

135 o bu haki tabî'at mutezâsın
aleb eyle dün ü gün Ha rızâsın

Hevâsına bu nefsuñ uyma zinhâr
Seni aldamasun bu nefs-i 'ayyâr

Eliñe aluban himmet kılıcın
Vücuduñ mülki içre ır oma cin

Vücuduñ şehrinde feth eyle ey cân
Ki olasın cihânda merd-i meydân
[191b]

Çü sende haşıl ola işbu erlik
Bulasın Ha atından bâi dirlik

140 Bu yolda 'aş ile menzil alasın
Haat haline vâıf olasın

Dilersen olasın ehl-i haat
Yüri ol bende-i ehl-i arîat

Bu yolda ma'rifet haşıl kılasın
Haat halini andan bilesin

Şerî'atle 'amel ıl zâhirüñde
Haat izle dâ'im bâtınıñda

Gözet dâ'im şırâtu'l-mustaîmi
Dilersen bulasın dâru'l-na'îmi

145 Sözi uzatmayalum ey yüzi mâh
Su'âlinden olalum şâhuñ âgâh

Su'âlinden olan cümle 'ibâret¹¹⁷
Haat halini eyler işâret

Su'âlüñ gerçi virildi cevâbı
Velî var her sözüñ bir ayr-ı bâbı

Anuñ her bir sözün te'vîl idelim
Haat ehli irince gidelim

Ki bunu güş iden bir lezzet ala
Ne lezzet her sözünden 'ibret ala

**Üçüncü Cevâbdur Ki Her Su'âlüñ Beyti ve Her Kelâmını Niçe Vech Üzre¹¹⁸ Te'vîl ve Haat
Yüzünden Tafşil ü Beyân Olnur**

¹¹⁷ Bu beyit K'da yoktur.

¹¹⁸ üzre M: üzerine K

Beyt-i Evvel Ez-Su'âl

- 150 Su'âlüm var saña virgil cevâbın
Nedür ol hâl ile virür hesâbın
[21b]
El-cevâb¹¹⁹
[192a]
İşit eydem saña anuñ cevâbın
Ki nedür hâl ile virmek hesâbın
- Budur kim¹²⁰ nefsi-i insân olsa sâlik
Özinden kat' olur cümle memâlik
- Aña 'ilm ü hidâyet virür Allâh
Olur anuñla kendözinden âgâh
- Neden geldi ise aña gider ol
Eyü yavuz ne kim var sağ ile şol
- 155 Neden halk oldu añlar kendü zâtın
Ta'aqqul eyler ol cümle şifâtın
- Görür kim fânîdür hep mäsivâu'llâh
Hemîn bâkî olan ol yücedür gâh
- Özin bi'l-külliyâ pes fânî eyler
Çün ire Hakk'a baş u¹²¹ cânı n'eyler
- Ölür ol yirde nefis olmazdan öñdin
Fenâ-yı muṭlaḳ eyler kendi kendin
- Bulur kendinde cümle ḥaşr u neşri
Ne kim var dünyede¹²² âfâḳ u dehri
- 160 Anuñ döner ḥuzûr-ı Hakk'a yöni
'Ubûr ider şirâṭ üzre derûnı
- Lisân-ı hâl ile virür hesâbın
Ḥesâb olmazdan öñ bulur şevâbın
- Ḥesâbın hâl ile virmek budur bil
Bu hâli sen özünde eyle taḥşîl
- Buña irmez meger kim¹²³ kâmil insân
Ki 'aynına çekile kuḥl-i sübhân
- Derûnı ola pür 'aşḳ-ı İlâhî
İrişmiş ola her sırra kemâhî

¹¹⁹ el-cevâb M: cevâb K

¹²⁰ ki M: kim K

¹²¹ başı M: baş u K

¹²² dünyâda M: dünyede K

¹²³ kim M: bir K

165 Beşer 'aklı bu sırrı kılmaz idrāk
Kılaydı halk iderdi sineler çāk
[192b]
Eger bilmek dilersen içlü taşlu
Cevābın diñle nedür iki başlu

Beyt-i Şānî Ez-su'āl-i Hākķānî

İki başludur ol hem veçhîdür¹²⁴ çār
Nigāristān-ı Çînî anda hep var

El-cevāb¹²⁵

İki başı¹²⁶ anuñ oldur hākķikat
Çaçan kim cem' olur er ile 'avrat

Anuñ biri atasınuñ şoyıdur
İkinci bil anasınuñ şoyıdur
[22a]

170 İkisün şoyı çün kim katılır
Ana rahmine pes oğlan tutilur

Bu ikiden çün oğlan oldı hāsıl
İki başlu anuñçün dindügi¹²⁷ bil

İki başı budur kim oldı taqrır
İşit eydem ikisün yine bir bir

Bu iki ol ikidendür muşakķak¹²⁸
Bunu tahķik ider ehli muhakķak

Egerçi emr-i Hāk'dandur hayātı
Degildür müttehid lîkin şebātı

175 Biri maķbül-i Raḥmān u¹²⁹ Raḥîm'dür
Biri maķbül-i şeytān-ı racîmdür¹³⁰

O kim maķbül-i Raḥmān u¹³¹ Raḥîm'dür
Bedende hākîm ol rûḥ-ı kadîmdür

İşit maķbül-i şeytān-ı racîmi¹³²
Muhakķak oldur añla nefsi şümü

¹²⁴ veçhîdür M: veçhdür K

¹²⁵ el-cevāb M: cevāb K

¹²⁶ başlu M: başı K

¹²⁷ İki başlu anuñçün dindügi M: Anuñçün ey başlu dindi ki

¹²⁸ muşakķak M: müştak K

¹²⁹ u M: el K

¹³⁰ şeytān-ı racîmdür M: şeytānü'l-racîmdür K

¹³¹ u M: el K

¹³² şeytān-ı racîmi M: şeytānü'l-racîmi K

- Vücūduñ bir ulu mülk-i cihāndur
İçinde bunlaruñ hükmi revāndur
[193a]
Bu ikisi dūrūr şehrūñde server
Biri haqq üzre biri bātl ebter
- 180 İksinūñ bile leşkerleri var
K'anuñla töludur cümle il ü şār
- Müdāmi birbiriyle ceng iderler
Çomazlar seni dört yaña yederler
- Bularuñ muhtaş-ı şerhinden işit
Güzāf şanma bunı cānuñda berk it
- Göñül tahtın kaçan kim rüh alur bil
Olur mülk içre nefsūñ hükmi bātl
- Nüzül eyler aña nūr-ı İlāhī
Giderür zulmetin nefsūñ kemāhī
- 185 Çamu a'zā ider Haqq'a rücū'ı
Rızāsına Haqq'uñ eyler şürū'ı
- Çaçan kim gālib ola nefs-i bed-gül
Alur rūhuñ elinden tahtını ol
- Çıqup taht üzre muhkem hükmin eyler
Tolar şehr içre ol dem şūr ile şerr
- Göñül şehrin alur çün¹³³ nefs-i zulmet
Eşer qalmaz gider ol nūr-ı hazret
- Fürū-mānde qalur¹³⁴ pes 'acz ile cān
İrişince aña tā fazl-i sübhān
- 190 İlāhī fazluñ ile eyle mağfūr
Çoma bir nefs elinde bizi mehcūr
- Bu cümle 'ālemūñ halkı ki vardur
Bir nefs itine hep cümle şikārdur
- Halāş olmağa yok birinde kudret
Meger kim irişe Haq'dan hidāyet
[22b]
Gel imdi sen de gör bu ne beyāndur
Vücūduña kimūñ hükmi revāndur
[193b]
Eger rūhuñ ise hüküm ü¹³⁵ hükümet

¹³³ şehrin alur çün M: tahtın çün alur K

¹³⁴ fürū-mānde qalur M: qalur fermānde K

¹³⁵ ü M: -K

- 'Adâlet kııl 'adūya virme ruḥṣat
- 195 Eger nefsūñ ise eyle yaraġuñ
Elinden ala gör mülk ü turaġuñ
- Ara bul dünyede bir kâmil insân
Saña bu müşkil işi ide âsân
- Aña teslim olup tır hıdmetine
Ki elte ol seni¹³⁶ Ḥaḳḳ ḥazretine
- Geçüre seni onca¹³⁷ perdelerden
Ḥalâş eyleye niçe varṭalardan
- Bu şüret mülkine aldanma zinhâr
Dilerseñ ma'niden olmaḳ ḥaberdâr
- 200 Bu şüret mülki nefsanîlerüñdür
Maḳâm-ı ma'nî rûḥânîlerüñdür
- Ki ya'nî ma'nî rûḥuñ ḥâletidür
Velî şüret bu nefsūñ 'illetidür
- Bu rûḥuñ meyli Ḥaḳḳ'adur muḥaḳḳaḳ
Velî şeyṭânadur nefsūñ oñat baḳ
- İkisine bile kâbildür insân
Ger ola ṭamu ger cennât u rıdṽân
- İki şudan çün evvel oldı ḥâşıl
İkilikle¹³⁸ bu resme oldı kâbil
- 205 Biri nûrânî biri nârî anuñ
Bu yüzden añla sırrın istivânuñ
- 'Aceb şan'at 'aceb ḳudret degil mi
'Aceb ḥikmet 'aceb 'ibret degil mi
- Gel ey ṭâlib olan cins-i¹³⁹ beşerden
Ḥayır almaḳ dilerseñ bu ḥaberden
- Ṭaġılma dört yaña cem' it özüñi
Bilesin tā gice vü gündüzüñi
[194a]
- Bu şüret-i 'âlemîne olma mâ'il
Ki olur 'âlem-i ma'nâya hâ'il

¹³⁶ elte ol seni M: seni ilete

¹³⁷ onca M: bunca K

¹³⁸ ikilige M: ikilikle K

¹³⁹ cins M: cünbiş K

210 İçün taşuña döndür şarf-ı cân ol
Vücuduñ mülkine şâhib-zamân¹⁴⁰ ol

Giderüp zulmi 'adli ile zâhir
'Adâletle vücuduñ eyle tâhir

İkilikden geçüp birlikde pervâz
İdersüñ ger olursun maḥrem-i râz

Bu sırdan olımazsüñ ger ḥaberdâr
İkilikde ḳalursun añla ey yâr

Çâr Vech Nedür Anuñ¹⁴¹ Tafşîli Beyânımdadır

[23a]

İki başlu ne imiş çün bilindi
Diyem dört vechi daḥı saña şimdi

215 'Anâşırdan mürekkebdür vücuduñ
Velîkin şeş cihet oldı ḥudûduñ

Anuñ dört vechi dört 'unşurdur ey pîr
Bu dördin¹⁴² ḳılmağa bir eyle tedbîr

Bu dördüñ her birisi dutdı bir yüz
Velî maḥv olsa bir ḳalur budur söz

Ki ya'nî ḥâk u âb u âteş ü bād
Ki birbirine ḥükmi düşdi ezdād

Sükûnet ḥâkde şuda aḳıcılık
Yele yelmek ü oda¹⁴³ yaḳıcılık

220 Muḥâlîfdür çü bunlar birbirine
Buları maḥv idüp bir eyleyen ne

Buları maḥv iden 'aşḳ-ı Ḥudâ'dur
Cemâl-i şevḳ-i nûr-ı Muştafâ'dur

Eger var ise sende bu eşerden
Nedür bildüñ ḥaḳîḳat bu ḥaberdan
[194b]

Eger yoğ ise ol tâlib bulandan
Şikeste cānuña dermān bul andan

Ve ger ne çâresiz ḳalduñ cihānda
Delîl¹⁴⁴ bulmaz iseñ ḳalduñ yabanda

¹⁴⁰ şâhib-zamân M: sultân-ı ḥân K

¹⁴¹ -M: nedür anuñ K

¹⁴² dördi M: dördin K

¹⁴³ oda M: otda K

¹⁴⁴ delîl M: degil K

- 225 Dirâz itme sözi maqşûdı söyle
Nigâristân-ı Çîn'ün şerhin eyle

Eyt andan dağı bir kaç kelâmı
Ki tâ fehm ideler maqşûd u kâmı

Nedür maqşûd dilerseñ ey birâder¹⁴⁵
Bu sözi eylegil cânuñda ezber

Budur¹⁴⁶ maqşûd ki sen seni bilesin
Bu yolda ma'rifet taşşıl idesin

Ki tâ anuñla iresin kemâle
Vişâl-i kurb-ı Rabb-i zü'l-celâle

Nigâristân-ı Çînî Ne Dimekdür Anı Beyân İder¹⁴⁷

- 230 Nigâristân-ı Çînî anda hep var
Ne dimekdür olunsun imdi izhâr

Nigâristândur fikr-i ma'ânî
Dağı Çîn-i 'âlem kalbün cihânı

Ki her bir şüretün naqşı var anda
Kimi peydâda vü kimi nihânda

Seni Hâk çün yaratdı¹⁴⁸ eyledi var
Çodı senden¹⁴⁹ cihânda her ne kim var

Dağı senden¹⁵⁰ ne kim varsa cihânda
Çodı ol pâdişâh bu kün fekânda

- 235 Dilerseñ biline bu sırr-ı pinhân
"Senurîhim"den¹⁵¹ anı eyle iz'ân
[23b] قوله تعالى
(سنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ)¹⁵²
Vücûduñdur mişâl-i levh-i maḥfûz
Çamu 'âlem anuñ içinde maḥfûz
[195a]

Yir ü gök 'arş u ferş ü tamu uçmağ
Çamunuñ aşlı vü fer'i sende mülḥağ

¹⁴⁵ Bu beyit K'da yoktur.

¹⁴⁶ budur M: nedür K

¹⁴⁷ -M: nigaristân-ı Çînî ne dimekdür anı beyân ider K

¹⁴⁸ Hâk çün yaratdı M: çün yaratdı eyledi K

¹⁴⁹ senden M: sende K

¹⁵⁰ senden M: sende K

¹⁵¹ Fussilet sûresi 53. âyetten "onlara göstereceğiz" anlamına gelen kısmî iktibas.

¹⁵² Fussilet sûresi 53. âyetten kısmî iktibas: Onun hak olduğu meydana çıkana kadar **varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada hem de kendi içlerinde göstereceğiz.** Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?

Haķâyıkdan ķamunuñ zernigārı
Yazılmış sende haţţ-ı gül-'izārı

Çü sende ķodı cümle varlığı Haķķ
Sen olduñ nüşha-i 'ālem muhaķķaķ

240 Muşavver oldu dü 'ālem yüzüñden
Ĥabersizsin velī sen kendözüñden

Meger kim aldemiş bu naķş u¹⁵³ şüret
Bürümüş ķalbüñi zulmāt u ğaflet

قوله تعالى ﴿ وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ ¹⁵⁴﴾

Ki düşdüñ bunca dünyā zinetine
Göñül virdüñ bu fāñi lezzetine

Niçe bir 'illet ü ğaflet niçe bir
Niçe bir şöhret ü āfet niçe bir

Niçe bir ķovāsın nefis ü hevāyı
Niçe bir yapasın köşķ ü¹⁵⁵ serāyı

245 Ĥutam diyü cihānı fikr idersin
Ne hāşıl çün koyup āĥir gidersin

'Amel kııl 'ilm ile ķo fikr-i hāmı
Vücūduñdan haberdār ol tamāmī

Ki tā maķşūduña nā'il olasın
Kemāl-i lā-yezāle yol bulasın

Bu söze yoķ nihāyet pes girü biz
İdelüm girü ķalan sözi temyiz

Beyt Ez-su'āl¹⁵⁶

Leţāfetde zārif ü pür teb ü tāb
İçilmez likin olmuş¹⁵⁷ ķaţre-i āb
[195b]
Cevāb

250 Leţāfetde zārif ey yār-ı cānān
Bu insān şüretidür bilgil ey cān

Leţāfetde¹⁵⁸ ķamu eşyādan efđal

¹⁵³ u M: -K

¹⁵⁴ Bakara sûresi 88. āyetten kısmî iktibas: "Kalplerimiz perdelidir" dediler, hayır, Allah inkarlarından dolayı onları lanetlemiştir. Onların pek azı inanırlar.

¹⁵⁵ ü M: -K

¹⁵⁶ beyt ez-su'āl M: su'āl K

¹⁵⁷ olmuş M: oldu K

- Zarîf ü hem şerîf cümleden ekmele
- Bunu Hâk ahsen-i takvîm ü zibâ
Yaradup eyledi kamudan a'lâ
- Bu şüretten eger eltaf olaydı
Hâk anı kendüye mazhar kılaydı
- Bunuñla bildiler Hâk'ı bilenler
Bunuñla irdiler Hâk'a irenler
[24a]
- 255 Dağı pür tâb u teb sen eyle idrâk
Yağın bil olduğındur şad u gamnâk
- Eyü fehmüñ virür göñlüñe şadî
Bulursın cânuña gamdan kesadî
- Dağı vehmüñ virür kalbe keşâfet
İrişür gamdan aña ya'nî âfet
- Bu iki şeyden olmaz kimse hâli
Geçer halkuñ bunuñla mâh u sâlî
- Velî bir söz dağı var¹⁵⁹ bunda ey yâr
İşit idem cevâbın ya'nî tekrâr
- 260 Letâfetde zarîf şol¹⁶⁰ 'aql-ı zîrek
Ki olmuş ola ol nûrânî bî-şekk
- Dağı pür tâb u teb eyler delâlet
Ki ya'nî ola ol 'ilm ü cehâlet
- Bular sende anuñçün oldı mevcûd
Bilesin tâ nedür maqbûl ü merdûd
- Şular kim bilmedi hayvân gibidür
Egerçi şüretâ insân gibidür
[196a]
- Velî şunlar ki bildi âdem oldı
Anuñçün cümleden ol ekrem¹⁶¹ oldı
- قوله تعالى ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ﴾¹⁶²
- 265 İçilmez lîkin oldı kaçre-i âb
Didügi diñle imdi girü bir bâb¹⁶³

¹⁵⁸ Letâfetden M: Letâfetde

¹⁵⁹ -M: var K

¹⁶⁰ ol M: şol K

¹⁶¹ a'lem M: ekrem K

¹⁶² İsrâ Sûresi 70. âyetten kısmî iktibas: **And olsun ki, biz insanoğullarını şerefli kıldık**, onların karada ve denizde gezmesini sağladık, temiz şeylerle onları rızıklandırdık, yaratıklarımızın pek çoğundan üstün kıldık.

¹⁶³ bir bâb M: pür tâb K

Ana rahmine düşen nutfedür ol
Kim insân hâşılı andan bulur yol

Çün insân böyle şudan buldı hil'at
Nedendür kim gurûr eyler tabî'at

Ġurûr itme cihânda mülk ü mâla
Seni düşürmesün mekr ile âla

Ĥaķîkatdür bu ma'nî bunda ey yâr
Velî bir ma'nî dahı eydem¹⁶⁴ eş'âr

270 Ĥaķîkat 'ilmidür bil mecr-i ma'nâ
Anuñ her bir sözi bir kaçre güyâ

İçilmedü ki şoldur¹⁶⁵ degme 'âmî
İşidüp anı fehm itmez tamâmî

Sözi cândan işit fehm eyleyüp var
Olasın tâ ki her şeyden haberdâr

Şu kim sözi işidüp fehm kılmaz
Ĥaķîkat bil ki sırta vâķıf olmaz

Bu esrâra eger irmek dilerseñ
Ĥaķîkat çetrine girmek dilerseñ

275 Yüri cehd eyle şadruñ inşirâh it
Vücûduñ şâmını 'ayn-ı şabâh it

Derünuñ mâsivâdan eyle hâlvet
Tecellî ide tâ kim nür-ı hâzret

[24b]

Çün ire nür-ı Ĥaķķ'dan saña behre
İrişe tal'atüñ âfâķ u¹⁶⁶ dehre

[196b]

İresin ġavrına her bir kelâmuñ
Bilesin menzilin hâşş ile 'âmuñ

280 Bu söz burada tursun ey yüzi mâh
Ola kim girü kılan sözden âġâh

Su'âl

Tenâķuş söyleme sen eyle idrâķ
Bunuñ fehminde olmaz kimse hâlâķ¹⁶⁷

Cevâb

¹⁶⁴ idem M: diñle K

¹⁶⁵ ol kem M: şoldur K

¹⁶⁶ u M: -K

¹⁶⁷ âġâh M: hâlâķ K

Tenâkuş söylemez¹⁶⁸ şol ehl-i idrāk
K'ola Cebre'il 'aqlı cüst ü çalāk

Anuñ ilhāmıyladur her cevābı
Fırâsetle bulur rāh-ı şevābı

Tenâkuş söylemek cāhil işidür
Yirinde söylemek kāmil işidür

285 Çü gitdi ma'nî yüzinden hicābum
Bu söze sen girü işit cevābum

Su'al

Mu'arrādur müberrādur zelelden
Halāş olmaz ve lîkin ol halelden

Cevāb

Şu cān kim 'aşq ile irdi fenāya
Çamu varlığını virdi fenāya

Çün ola māsivādan gönli hālî
İrişür Haqq'dan aña qurb-ı 'ālî

Tecellî ider aña nūr-ı sübhān
Olur şāf içi taşu anuñ ey cān
[197a]

290 Çün ola içi taşu nūr ile şāf
Halāş olur zelelden cān-ı 'arrāf

Zelelden māsivādur aña maqşūd
Çün ol gitdi kalısar nūr-ı¹⁶⁹ ma'būd

Mu'arrā olur 'ālemden müberrā
Yürü var bu işi sen sende ara

Müberrā oldı çün kim bu zelelden
Halāş olmaduğı nedür¹⁷⁰ halelden

Halāş olmaduğı şoldur haqîkat
Ki t̄alib çünki andan ide 'avdet

295 İrişür nefsi şūmuñ mekr ü ālı
Halal virür¹⁷¹ zamîrinde hayālî

Şu yüzden ol halāş olmaz halelden
Meger kim kırtula girü zelelden

¹⁶⁸ eylemez M: söylemez K

¹⁶⁹ -M: nūr K

¹⁷⁰ tehdür M: nedür K

¹⁷¹ virür M: virmez K

[25a]

Teveccüh ide ya'nî girü Hakk'a
Dönüp ol mâsivâya vire arka

Ola üslûb-ı sâbık üzre ârî
Anuñ yâri ola her yirde Bârî

Gider ağıyârı gönülün eyle halvet
Bula yâdıyla cânuñ tâ ki vahdet

300 Bu vahdet bahrine şunlar ki taldı
Hakikat gevherini anlar aldı

Bu gevherden dilerseñ rāyegāna
Kulağ ur girü bu şerh ü beyāna

Su'âl

Rüsümün cehd idüp eylerse ressām
Emek zāyi' ider eyler tama' hām

Cevāb

[197b]

Bu terkib ile¹⁷² eyler bil delālet
Ki insān resmidür bundan 'ibāret

Rüsümün diñle kim Hakk hazretinden¹⁷³
Yazuban nağş ider bir katre şudan

305 Yed-i kudretle kıılır anı terkib
Turur kırk gün bulunca resm ü¹⁷⁴ tertib

Pes andan nefh ider rûhundan ol rûh
Olur anuñla cümle işi meftûh

Ana karnında turur çün toğuz ay
Gelür bu mülke tutar andan ol cāy¹⁷⁵

Zihî Şāni' ki ol bir katre şudan
Yaratdı kııldı efđal bu kamudan

'Acāib nağş-ı şüret hüsn-i zibā
Ki anuñ hüsnünden¹⁷⁶ hayrān cümle dünyā

310 Eger nağkâş-ı 'ālem olsa ihzār
Qalurlar bir qalan yazmaqda nā-çār

Egerçi nağş iderler dürlü şüret

¹⁷² ile M: aña K

¹⁷³ hazretinden M: kudretinden K

¹⁷⁴ ü M: -K

¹⁷⁵ tutar andan ol cāy M: andan ol tutar cāy K

¹⁷⁶ hüsnünden M: hüsnünde K

- Velî resminde fânî böyle kudret
Kanı gözgüm bağa göre cihânı
Kanı kulağ ki¹⁷⁷ işide in ü anı
Kanı cân kim vire cisminde cünbiş
Kanı yâ 'aql ü dâniş fehm ide hoş
Kanı lebler k'ola her demdür efşân
Kanı yâ şive kanı hüsn ile an
- 315 Kanı rûh u kanı nefis ü kanı dil
Zihî şan'at zihî üstâd-ı kâmil
Kaçan hemser ola nağş-ı dîvâr
Şu nağşa kim ola nağşkâşî Settâr
Emek zâyi' ider resm itse ressam
Çün anuñ nağşında Hâkîk urdı erķâm
[25b] [198a]
Anuñ itdüğünü kim idebilür
Anuñ esrârına kim irebilür
Anuñ hikmetlerine 'aql irişmez
Anuñ bildüğünü hiç kimse bilmez
- 320 Vücûduñda 'ağıldur gerçi ressam
Rüsûmîdür hayâlâtıyla evhâm
Velî tavr-ı 'ağıldan taşradır ol
Aña 'aql ile kimse bulmadı yol
Bu söze yok durur gerçi nihâyet
Velî bir söz idem girü hikâyet
Rüsûmın ya'nî vaşfuñ terkîbidür
Ki vaşşâf ma'nide ressam gibidür
Ki ol zât-ı kadîm genc-i¹⁷⁸ nihânı
Eger vaş itse vaşşâf biñ yıl anı
- 325 Ne miqdâr eylese kaçd-ı 'ibâret
Ne deñlü söylese şî'r ü belâgat
İrişmez künhinüñ bir zerresine
Tolaşmaz baħr-i 'ilmî yöresine
'Uķül ehli aña irmekde¹⁷⁹ 'âciz
Kaçında kün fe-kân bir zerre nâçiz

¹⁷⁷ -M: ki K

¹⁷⁸ -M: ü K

¹⁷⁹ irmekden M: irmekde K

Anuñ sultānlığı gelmez beyāna
Kemāl-i zātı şıǵmaz 'aql u cāna

Cihānı eyledi bir nefesde¹⁸⁰ var
İçinde dürlü hikmet qaldı izhār

330 Kılur bir qatre şudan böyle şüret
Yaradur anuñçün dürlü ni'met

Şıfâtı "kul huva'llāhu ehad"dür
Münezzeh zātı "Allāhu's-şamed"dür

Şükür kıl dā'imā Haqq ni'metine
Ki cānuñ lâyıq ola rahmetine

[198b]

Egerçi virdi Haq çok dürlü ni'met
Velikin ulu ni'metdür bu şüret

Bu şüret 'aşığıdır cümle 'ālem
Olupdur cümleden bil ādem ekrem

335 Saña bu şüreti çün virdi Allāh
Yoluñ gözle zinhār olma gümrāh

Eger uyarsa sîret¹⁸¹ şüretüñle
İresin qurb-ı Haqq'a 'izzetüñle

Eger uymazsa nā-çār olırsarın
Niçe derde tolaşup qalırsarın

Şu kim tolaşdı qaldı düşdi¹⁸² iraq
Anuñ tamuda yarın hāline baq

Dilerseñ olasın ol dosta vāşıl
Kemāl-i kesb-i 'irfān eyle hāşıl

340 Gidergil ma'nî yüzinden hicābı
Qulaq ur diñle girü işbu bābı

[26a]

Su'al

Levāmi' yā nücüm u mihr ü māh ol
Tutar bürqa' veli ebr-i siyāh ol

Cevāb

Levāmi' yā nücüm u mihr ü māh ol
Senüñ nūrundaki¹⁸³ nūr-ı İlāh ol

¹⁸⁰ eyledi bir nefesde M: bir nefesde eyledi K

¹⁸¹ şüret M: sîret K

¹⁸² düşdi M: düşden K

¹⁸³ nūrundaki M: rûhuñdaki K

- Siyâh ebri bil ahlâk-ı zemîme
Hicâb olmuş durur rûh-ı kadîme
- Ki bürka' didügi zulmât-ı cāndur
Anuñ kim menba'ı şekk ü gümāndur
- 345 Cemālünden götür zulmet hicābın
Ki cānuñ göre tā hüsñü'l-me'ābın
[199a]
Göñül āyinesinden sil ğubārı
Görine tā ki nūr-ı Kirdigārī
- Yaқınlık it hāşıl¹⁸⁴ düşme gümāna
Đalālet irmesün tā mülk-i cāna
- Dilerseñ kim¹⁸⁵ bulasın kāmil imān
Gidergil māsivāyı dilden ey cān
- Haқ'un 'aşkı ile iriş fenāya
Fenādan iresin tā kim beқāya
- 350 Vücūduñ varlığını eyle vīrān
Açıla saña nā-geh¹⁸⁶ genc-i pinhān
- Şular kim mālîk oldı işbu gence
Ebed uğramayısar bil ki¹⁸⁷ rence
- Hazer kıl ğayra göñül virmeyesin
Virürsüñ maқşūduña irmeyesin
- Bu yolda cāna başa қalma ey yār
Dilerseñ olasın Haққ'dan haберdār
- Haберdār ol seni diri tutandan
Ne işşı bilmeseñ bu cism ü cāndan
- 355 Şaқın fevt eyleme fırşat demini
Ara bul dünyede¹⁸⁸ dost maқremini
- Saña dostdan yaña ol gösterür yol
Қamu müşkillerüñ āsān ider ol
- Dilerseñ kim olasın nîk ü¹⁸⁹ nāmī
İşit eydem girü bir hoş peyāmı
- Sözi 'aşқ ile ğuş it imdi ey yār

¹⁸⁴ yaқınlık it hāşıl M: yaқın hāşıl eyle K

¹⁸⁵ kim M: ger K

¹⁸⁶ nā-geh M: tā kim K

¹⁸⁷ hîç M: bil ki M

¹⁸⁸ dünyāda M: dünyede K

¹⁸⁹ -M: ü K

Olasın ma'niden tâ kim haberdâr

Su'âl

Eger irdise aña dest-i bî-dâd
Derûnundan ider ol âh u feryâd

[199b]

Cevâb

[26b]

360 Nedür maqşûd bu sözden aña anı
İşit cân kulağıyla bu beyânı

Kaçan kim taşfiye olsa kalb 'ârif
Görinür rûy-ı ma'nâ-yı ma'ârif

Sevinüp şevk ile mesrûr olur ol
Şafâ vü zevk ile pür nûr olur ol

Velîkin muqtezâ-yı cism ü şüret
Bu işi iktizâ eyler zarûret

Beşer hükmi irişür nâgehânî
Bu kez dür ider ol hâletden anı

365 Gelür zulmet tolar mestûr olur nûr¹⁹⁰
Görür kim feyz-i Bârî'den çalür dür

Derûnundan kıılır ol nâle vü âh
Ki ya'nî oldu ol hâletde gümrâh

Ṭaleb kıılır girü Haqq'dan hidâyet
Düşer derd-i firâka ol beğâyet

Şular kim buldı hâzretten nevâle
İrişür işbu resm dürlü hâlete

Velî kalmaz irişür menziline
Bilürse ger nedür mâni' yolına

370 Mevâni'dür bu yolda dest-i bî-dâd
Mevâni'den ider ol âh u feryâd

Hudâyâ şaklağıl mâni'lerüñden
Dağı eyle bizi kâni'lerüñden

Şular kim oldılar ehl-i kanâ'at
Rızâ-yı Haqq'a kııldılar itâ'at

Yağındur Haqq'a anlar aña anı
Gider gönülündeki şekk ü gümânı

¹⁹⁰ ol M: nûr K

[200a]

Ḳanâ'at ehlidür dâ'im şafâda
Velî ḥarş ehlidür derd ü belâda

375 “Ḥaḳîkî” ḳâni' ol faḳr u fenâda
Tevekkül eyle ol bâr-ı Ḥudâ'ya

Tevekkül ehli dâ'im ḥande-rûdur
Taḳayyüd ehli dâ'im ḳayḡuludur

Şaḳın ḳoma gönülde mâsivâyı
Özüne pîşe idinme riyâyı

Dün ü gün Ḥaḳ yolunda ol mücâhid
Olasın tâ ki ol sırra müşâhid

Bu yolda ḡâfil olma kendözünden
Temeyyüz eyle giceñi gündüzünden

380 Dürüş sa'y it kemâl-i lâ-yezâle
Ki sözüñ vârid ola her su'âle

Yine ḡüş eyle ol merdüñ su'âlin
Diyem diñle anuñ bir bir mişâlin

Su'âl

[27a]

Mücâhid ol anı tâbi' geçürme
Bulunmaz 'ömrüñi zâyî' geçürme

Cevâb

Bugün şol kim mücâhid ola ey şâh
Niçün olmaya maḳşûdundan âḡâh

Bulunmaz nesne mi vardur cihânda
Bilinmez nesne mi var bu beyânda

385 Şular kim 'ârif-i bi'llâh olupdur
Ḳamu esrâra bil âḡâh olupdur

Anuñ kim gözi Ḥaḳ'dan oldu bî-dâr
Gözi ḳanda baḳarsa gördi dîdâr

[200b]

Vücûdın tanıdı bildi ḥaḳîḳat
Olup 'âlemde ol maḳşûd-ı ḥazret
Dün ü¹⁹¹ gün 'aşḳ-ı Ḥaḳḳ'a oldu meşḡül
Cinân-ı Ḥaḳḳ'da ol ḳul oldu maḳbûl

Bilenler kendözin 'aşḳ ile bildi

¹⁹¹ ü M: -K

- Bulanlar Hâkîk' a yol 'aşkıyla buldı
- 390 Şu kim 'aşk etegini tutdu muhkem
Kamu sırr-ı hafîye oldı a'lem
- Şular kim geçdiler ağ u qaradan
Tecellî kıldı anlara¹⁹² yaradan
- Bu yolda eyleyen kaç'-ı mesâfet
Derûnında kıomaz zerre keşâfet
- 'İyân olur nihân kıalmaz bularda¹⁹³
Kamunuñ aşlı fer'i baħr u berrde
- Bilür hikmetle anlar cümle hâli
Seçerler ehl-i hâl ü kıl [ü] kıali
- 395 Velî sen gâfil imişsin özüñden
Hâberdâr olımazsın kendözüñden
- Bularuñ 'aql-ı küllîdür vücûdı¹⁹⁴
Kemâl-i 'aşk u¹⁹⁵ 'irfândur şuhûdı
- Bular zâyi' geçürmez 'ömrüni bil
Bular 'ilm-i ledünnî kıldı taħşil
- Bular cân göziyle Hâkîk'ı görürler
Kamu eşyânuñ 'ilmîni bilürler
- Şular kim nefsine tâbi' olupdur
'Ömr sermâyesin zâyi' kılıpdur
- 400 Bu resme hâlî olan kışı ey cân
Gezer otlar cihânda mişl-i¹⁹⁶ ħayvân
- Ne bilsün sırrı her bir ħar tabî'at
Derûnunda çü yok nûr-ı ħaķîķat
[201a]
Bilen bulan bu sırrı 'aql u cândur
Ne fehm itsün o kim bî-'aql u cândur
- Bu sözler pes dürür ehl-i temîze
Diyelim girü kıalan sözi size
[27b]
Su'âl
- "Murâdî" var durur ol lîkin işüm

¹⁹² anlara M: anlarda K

¹⁹³ burada M: bularda K

¹⁹⁴ vücûdı M: murâdı K

¹⁹⁵ -M: u K

¹⁹⁶ mişl M: hemçü K

Hemân budur cevâb Allâhu a'lem

Cevâb

405 “Murâdî” var durur ol lîkin işüm
Ne dir dirsün işit ey yâr-i maḥrem

“Murâdî” didügi maḥlaş durur bil
Ki var dimek dürür ol şey-i kâmil

Daḥı işüm dimeklik ṭanmamaḥdur
Anı ḥıfz eyleyüben şaklamaḥdur

Murâdı ehl-i Ḥaḥḥ'ıñ bil ki Ḥaḥḥ'dur
Murâdı Ḥaḥḥ'dan özge nesne yoḥdur

Velîkin işim olmaḥ yoḥlıḡıdur
Bu 'âlem varlıḡından ṭoḥlıḡıdur

410 Bu 'âlem işlerinden işüm olmış
Nitekim şâh-ı İbn-i Edhem olmış

Hemîn maḥşüd u maḥlûbı Ḥaḥ oldı
Hemîn ma'bûd u maḥbûbu Ḥaḥ oldı

Murâdsızlıḡ murâd imiş cihânda
Budur maḥşüd hemîn kevn ü mekânda¹⁹⁷

Ki ya'nî Ḥaḥḥ'dan irer¹⁹⁸ bir murâdı
Kişinüñ ḡalmaya bâ-luḥf-i hâdî

Şular kim ḡomadı kendü murâdın
Gözedür dâ'imâ ol nefsi-dâdın
[201b]

415 Gider nefsi-ḡabîşe lezzetini
İḡürgil cânuña 'aşḡ şerbetini

Unutdur aña cümle mâsivâyı
Hemîşe 'âdet it vecd ü şafâyı

Gider mir'ât-ı dilden her ḡayâlî
Ki saña¹⁹⁹ 'aks ide dost cemâlî

Anuñ kim dosta vardur iştiyâḡı
Göñüldeñ ṭarḡ ider bu ṭumṭurâḡı

Dün ü gün isteyüp yârüñ cemâlin
Elinden ḡor be-küllî mülk ü mâlın

¹⁹⁷ Bu beyit M'de yoktur.

¹⁹⁸ ir M: irer K

¹⁹⁹ saña M: şala K

- 420 Yanar 'aşk odına anuñ vücudı
Tecellî-yi cemâl olur şuhudı
- Bu menzil ehl-i 'aşkuñ menzildir
Ki anlar bâğ-ı 'aşkuñ bülbülüdür
- Bu dehrüñ gülsitâni²⁰⁰ evliyâdur
Bu bâğuñ bâğbâni evliyâdur
- Anuñ bülbülleridür cümle 'uşşâk
Felekler ayağına oldu toprak
- Cihānuñ cānidur ol nūr-ı yezdān
Bu 'ālem ansız olsa ola vīrān
[28a]
- 425 Hāqīkat ehline ol hāq-nümâdur
Tārīkat ehline ol reh-nümâdur
- Tārīkat ehli hep oldu ferahnāk
'Hāqīkî'nüñ velikin gönli ğamnāk
- Yüzi kara iken bî-çāre kuldur
Kuşüri çokdur ancak derdi oldur
- Meger kim Tañrı'dan ola hidāyet
İde noqşāni tekmlē tamāmet
- Eger tārīh dilerseñ bu kelāma
Biñinde hicretüñ iridi temāma
[202a]
- 430 Cevābın muhtaşar yazdım ki ey cān
Oқыuanlara tā kim ola āsān
- Egerçi ma'nīsīdür cümle meksūr
Ola 'ind-i kirāmü'n-nās mağdūr
- Hudā luḡfundan idüp fetḡ-i bābı
Su'al-i şāha virildi cevābı
- Gel imdi ba'd-ezīn başla du'āya
Du'ā vācib dūrür bāy u gedāya
- Hudāyā pādīşāhlar pādīşāhı
Dilerüm senden ol zıll-i İlāhī
- 435 Cihānda ya'nī ol Sulṭān Murād Hān
Kemāl-i salṭanatda şāh-ı devrān
- Cihān ṭurdıqca ol zāt-ı şerīfi
Mü'ebbed eyle ol cism-i laṭīfi

²⁰⁰ gülbāni M: gülsitāni K

İlâhî devlet ü 'ömrin ziyâd it
İki 'âlemde şâd vir murâd²⁰¹ it

Dağı hem mü'minîn ü mü'minâta
Hudâyâ rahmet it cümle 'uşâta

Dağı her kim ide baña du'âyı
Anuñ bir derdine vir biñ devâyı

440 Bu arada söz irdi intihâya
Şalavât vir Muḥammed Muştafâ'ya

Kaynakça

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Satı Efendi, Süleyman Besîm Efendi (2001), *Hadikatü'l-cevâmî*, Haz. Ahmed Nezhî Galîtekin, İstanbul: İşaret Yayınları,

Çavuşoğlu, Ali (2002), "Türk-İslam Kültüründe İrşâd ve İrşâd-nâme", Türk Dili ve Edebiyat Makaleleri, Sayı: 2 Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, s. 323-362.

Çınar, Bekir (2002), "Tıflî Ahmed Çelebi ve Sâkinâme'si", *TÜBAR*, XII, Güz, s. 111-154.

Ekinci, Ramazan (2017), "Memî Cân-ı Saruhânî ve Dîvânçesi", *Sûfî Araştırmaları Dergisi*, 15, Manisa.

Gölpınarlı, Abdülbâkî (1931), *Melâmilik ve Melâmiler*, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.

Hacı Alî, *Tuhfetü'l-Mücâhidîn*, Nuru Osmâniye 2293, vr 515a.

Hakîkî, *Ma'rifet-nâme*, Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphânesi, Kasidecizâde 704, vr. 186a-202a.

Hakîkî, *Ma'rifet-nâme*, Manisa Yazma Eserler Kütüphânesi, 45 Ak Ze 816/2.

Hakîkî, *Şuhûd-nâme*, Manisa Yazma Eserler Kütüphânesi, 45 Ak Ze 816/3.

Hazret-i Dil-i Dâna (2008), *Oğlan Şeyh İbrahim Efendi Külliyyatı*, Haz. H. Rahmi Yananlı Kitabevi.

Köse, Fatih (2012), *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, İstanbul: İFAV.

Mecmua, Alî Emîrî Yazma Eserler Kütüphânesi, Alî Emîrî Manzum 793.

Mecmua, Staats Bibliothek Zu Berlin, Ms. Or. Oct. 2746.

Mehmed Nazmi Efendi (2005), *Hediyyeyü'l-İhvân Osmânlılarda Tasavvufî Hayat Halvetîlik Örneği*, Haz. Osmân Türer, İstanbul: İnsan Yay.

Müstakîm-zâde Süleymân Sadeddîn, *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymâniye Kütüphânesi, Hâlet Efendi No: 628, 186b.

Müstakîm-zâde, *Risâle-i Bayrâmiyye*, Süleymâniye Kütüphânesi, Nafiz Paşa 1164, vr. 38a.

Müstakîm-zâde, *Risâle-i Bayrâmiyye*, Süleymâniye Kütüphânesi Yazma Bağışlar 7463, vr. 36a.

²⁰¹ devâm M: murâd K

Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmîyye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osmân Ergin Yazmaları 1265, vr. 33a.

Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmîyye*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphânesi, İbnü'l-Emin 3357, vr. 41a-41b.

Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmîyye*, Alî Emîri Efendi Şry. 1050, vr. 31a.

Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmîyye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osmân Ergin Yazmaları 481, vr. 41b.

Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmîyye*, Alî Emîri Efendi Şry. 1050, vr. 31a.

Oğlanlar Şeyhi İbrahim (2003), *Müfid ü Muhtasar*, Haz. Bilal Kemikli, İstanbul: Kitabevi.

Osmânzâde Hüseyin Vassâf (2006), *Sefîne-i Evliyâ*, İstanbul: Kitabevi.

Sâdık Vicedânî (1995), *Tarikat ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-ı 'Alîyye)*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Soysal, Ayşe Âsûde(2005), *XVII. Yüzyılda Bir Bayrâmî Melâmî Kutbu: Oğlan(lar) Şeyh(i) İbrahim Efendi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sunullah Gaybî, *Sohbet-nâme*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları K 292, vr. 23b.

Tabibzâde Derviş Ahmed Şükri İbn İsmail (1995), *Sheiks Of The Istanbul Chapter Houses*, Haz. İskender Pala, Turgut Kut, Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyeti Bölümü.

Tayyar-zâde Atâ (2010), *Osmânlı Sarayı Tarihi Târîh-i Enderûn (IV)*, Haz. Mehmed Arslan, İstanbul:

Kitabevi.

Tek, Abdurrezzak (2007), *Melâmet Risâleleri*, Bursa: Emin Yay.,

Tosun, Necdet (1997), "Seyyid Nizâmoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri", *İlam Araştırma Dergisi*, C. 2, S. 1, Ocak Haziran.

Tuğluk, Halîl İbrahim (2001), *Lâ-mekânî Şeyh Hüseyin*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uzun, Mustafa (2003), "Lugaz (Türk Edebiyatı)", *Diyânet İslam Ansiklopedisi*, 27, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yılmaz, Necdet (2001), *Osmânlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul: OSAV.

Zâkir Şükrî Efendi (1980), *Die Istanbuler Derwish Konvente Und Ihre Scheiche(Mecmu'a-ı Tekaya)*, Haz. Mehmet Serhan Tayşi, Freiburg.